

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra sociální a charitativní práce

Diplomová práce

Psychologické aspekty kriminality mládeže

Vedoucí práce: doc. PhDr. David Urban, Ph.D.

Autor práce: Bc. Ondřej Klepáč, DiS.

Studijní obor: Etika v sociální práci

Forma studia: Kombinované studium

Ročník: Třetí

2021

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

26. března 2021

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu diplomové práce doc. PhDr. Davidu Urbanovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Dále bych rád poděkoval svým kolegům, přátelům i rodině nejen za podporu, ale také za odborné poznatky a postřehy. V neposlední řadě bych rád poděkoval konzultantce práce Mgr. et Mgr. Karolíně Diallo, Ph.D.

Obsah

Úvod	6
1. Mládež a jeho specifika.....	9
1.1. Vymezení mládeže z pohledu společenských disciplín	9
1.2. Charakteristika adolescence.....	11
1.3. Změny v adolescenci	13
1.4. Identita v období adolescence	15
2. Socializace v období adolescence.....	17
2.1. Socializace jako významný faktor v období adolescence	17
2.2. Činitelé socializace	19
2.2.1. Rodina a její význam v období adolescence	20
2.2.2. Rodina jako významný činitel při formování morálního vývoje dospívajících.....	21
2.2.3. Škola a její význam v období adolescence	22
2.2.4. Vrstevnická skupina a její význam v období adolescence.....	24
2.2.5. Subkultury mládeže	25
3. Nežádoucí projevy chování v období adolescence.....	27
3.1. Vysvětlení pojmů	27
3.1.1. Sociální patologie a sociálně patologické jevy	27
3.1.2. Norma a deviace.....	28
3.2. Rizikové chování v období adolescence.....	29
3.2.1. Rizikové chování v období adolescence z pohledu morálního vývoje	32
3.3. Riziková mládež.....	34
4. Příčiny delikventního a kriminálního chování mládeže	36
4.1. Delikvence mládeže	36
4.2. Kriminalita mládeže	38
4.2.1. Obecná východiska motivace	39
4.2.2. Motivace kriminálního chování.....	40
4.2.3. Vybrané teorie kriminálního chování	42
4.2.4. Biosociální teorie kriminálního chování	43
4.3. Kriminalita mládeže jako důsledek poruchy socializace	45
4.3.1. Rodina jako příčina kriminálního chování mládeže	47
5. Sociální práce v kontextu prevence sociálně patologických jevů	51

5.1. Obecná východiska sociální práce	51
5.2. Prevence v sociální práci	52
5.2.1. Formy prevence	53
5.2.2. Prevence kriminality mládeže	55
5.3. Sociální práce s rizikovou mládeží a rodinou	56
5.3.1. Sociální práce s rizikovou mládeží a rodinou v rámci sociálních služeb	56
5.3.2. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež	57
5.3.3. Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi	58
5.3.4. Sanace rodiny jako podpůrná pomoc rodinám s dětmi	59
5.4. Sociální práce s rizikovou mládeží v rámci sociálně-právní ochrany dětí	60
5.4.1. Sociální kuratela pro děti a mládež	61
5.4.2. Trestní řízení u dětí a mladistvých	62
5.4.3. Provázení dětí a mladistvých trestním řízením v rámci sociální kurately pro děti a mládež	63
5.5. Nástroje prevence sociálně patologických jevů v rámci sociálně-právní ochrany dětí	65
5.5.1. Vyhodnocení situace na straně dítěte a rodiny	65
5.5.2. Individuální plán ochrany dítěte	67
Závěr	70
Seznam použitých zdrojů	73
Abstrakt	80
Abstract	81

Úvod

Období dospívání je obdobím, ve kterém člověk hledá sám sebe. V tomto období se formuje identita jedince, díky níž se člověk ukotvuje ve světě a společnosti. Společnost můžeme chápat jako komplexní systém, který je tvořen jednotlivci a institucemi, jež zastřešuje stát. Řekněme, že společnost je natolik složitým systémem, jehož udržitelnost se řídí mimo jiné respektem k normám a dodržováním zásad právního státu.

Ve společnosti se však mohou vyskytovat jevy, které jsou v rozporu se zásadami právního státu a tyto jevy nazýváme jako sociálně patologické. Mezi ně se řadí kriminalita, která zásadním způsobem narušuje chod státu a tedy i demokratických principů. Kriminalitou nazýváme každé chování, které určitým způsobem odporuje právním normám. Je nebezpečná tím, že zasahuje do svobod jedince, narušuje chod státu a celkově má škodlivý dopad na celou společnost.

V průběhu dějin se různé společenské systémy snažily kriminalitu pokud možno potlačit. Jako způsob se většinou volilo přísné potrestání pachatelů. I přes to se však kriminalitu potlačit nebo vymýtit nepodařilo. Mnozí odborníci napříč společenskými vědami (a nejen jimi) se snaží najít způsob, jak efektivně pracovat s kriminalitou, a to tak, aby docházelo k příznivému dopadu na všechny členy společnosti, tedy motivaci nedopouštět se protiprávního jednání. Je však nutno podotknout, že za protiprávní jednání je v některých, zejména totalitních společnostech, považováno i takové jednání, které z našeho pohledu považujeme v souladu s našimi hodnotami i zásadami našeho pojetí právního státu.

Kriminalita byla dříve spojovaná především s jednáním dospělých. Statistiky však napovídají tomu, že kriminalita se týká i dětí a mládeže a v posledních letech roste rychleji než u dospělých. Podle Ministerstva vnitra České republiky dochází ke skokovému nárůstu kriminality především u dětí do patnácti let. Děti se stále častěji dostávají za hranici zákona kvůli povražení nebo chtějí upoutat pozornost, někam patřit nebo být přijímán svými vrstevníky.¹

Mezi obory zabývající se kriminalitou se řadí i sociální práce, která napomáhá mírnit dopady kriminálního chování. Sociální práce je jakýmsi mostem mezi jedincem a dobře fungující společností. Domnívám se, že veřejným zájmem je, aby společnost byla založena na takových hodnotách, které jsou v souladu s demokratickými principy a s dodržováním lidských práv a právního státu. Sociální práce je oborem, který napomáhá tomu, aby

¹ Srov. VANÍČKOVÁ, Kateřina a Krutílek, Ondřej. Kriminalita dětí roste rychleji než dospělých. *MF Dnes*, ze dne 22. 8. 2020.

společnost fungovala právě na těchto hodnotách a učila respektu etických i právních norem. Aby intervence sociální práce byla ve vztahu ke kriminalitě mládeže efektivní, je třeba zmapovat tento jev a působit na ohroženou mládež tak, aby ke kriminalitě nedocházelo. Zjistí-li se příčina kriminality mládeže, můžeme efektivně působit na rizikové faktory v životě jedince. Podaří-li se rehabilitovat takové oblasti, stává se sociální práce smysluplným oborem hodné společenské prestiže. To je jeden z důvodů, proč jsem si vybral téma diplomové práce nesoucí název **Psychologické aspekty kriminality mládeže, jejímž cílem je objasnit, jaké jsou příčiny kriminálního chování mládeže a jak lze takovému chování předcházet prostřednictvím sociální práce.** Ke zvolení tématu práce mě přivedla má profese, v rámci níž se věnuji mládeži, která se dopouští protiprávního jednání.

Diplomová práce je opřena především o odbornou literaturu. Práce bude členěna na pět kapitol, přičemž v první kapitole se budu zabývat vymezením mládeže a dospíváním. V této kapitole se zaměřím zejména na změny a identitu v dospívání, která je podstatná pro další formování osobnosti. Pro účely diplomové práce se budu s odkazem na odbornou literaturu zabývat mládeží osobami do 18 let.

Druhá kapitola bude věnována socializaci a jejími činiteli, neboť ty velkou měrou ovlivňují jedince a jeho další psychický vývoj, a to tak, že se v období dospívání mohou objevit nežádoucí projevy chování, o nichž bude pojednávat třetí kapitola. Domnívám se, že pro efektivní sociální práci by měl mít pracovník znalost o tom, nakolik je jedinec schopen začlenit se do společnosti a fungovat v ní. Správné pochopení jedince z pohledu socializace pomáhá sociálnímu pracovníkovi lépe zhodnotit jeho situaci a svou intervencí zacílit do těch oblastí v životě jedince, které jsou narušené.

Ve třetí kapitole se budu zabývat rizikovým chováním v období adolescence a zmíním i rizikové chování z pohledu morálního vývoje, neboť i morální vývoj do určité míry ovlivňuje, zda se jedinec bude dopouštět protiprávního jednání. Správná definice rizikového chování a rizikové mládeže nám může lépe pochopit motivaci delikventního nebo kriminálního chování.

Kriminalitou mládeže se budu více zabývat ve čtvrté kapitole. Vzhledem k tomu, že jsem se rovněž setkal s tím, že si někteří zaměňují delikvenci a kriminalitu, tyto pojmy definuji v úvodní části kapitoly. Každé jednání je něčím motivováno, proto se v rámci kapitoly zaměřím na definici a obecná východiska pojmu motivace a pak i samotnou motivaci kriminálního chování. Je mnoho teorií, které se obecně zabývají kriminalitou, ale já si s ohledem na sociální práci vybral jednu teorii kriminálního chování, kterou v této kapitole rozvedu. V poslední části kapitoly se budu zabývat kriminalitou mládeže jako důsledek

poruchy socializace a poukážu na jednu hlavní příčinu kriminality mládeže, na kterou se zaměřím i v poslední kapitole, která bude věnovaná sociální práci, a to v kontextu prevence sociálně patologických jevů, kam kriminalita mládeže bezesporu patří. V rámci kapitoly se zaměřím zejména na sociální služby pracující s rizikovou mládeží a rodinou a rovněž na činnost sociálně-právní ochrany dětí. V závěru kapitoly zmíním nástroje sociálně-právní ochrany dětí, díky kterým lze zmapovat sociální situaci a rizikové faktory na straně dětí a rodiny a následně pracovat s rodinou i mládeží tak, aby nedocházelo k sociálnímu selhání a byl tak naplněn smysl sociální práce.

1. Mládež a jeho specifika

Pojem mládež je poměrně rozšířený pojem. Tímto pojmem můžeme označit osoby pubertálního věku i mladé dospělé. Účelem první kapitoly proto bude zejména vymezení mládeže. V úvodní části bude objasněna mládež z pohledu společenských disciplín. Podle aktuálních literárních zdrojů není pojem mládež sjednocen a mnozí autoři rozdělují etapy mládeže rozdílně. Jak se v úvodní části kapitoly dočteme, tak mládež má různé pojmosloví, přičemž každý obor používá jiné.

S ohledem na téma diplomové práce bude podstatné dát si mládež do určitého věkového rámce. Vzhledem k tomu, že sociální práce v rámci sociálně-právní ochrany dětí se zabývá dětmi a mládeží do věku 18 let, bude i v rámci této diplomové práce míněno mládeží právě osoby, které tento věk nedovršily; přičemž spodní pojem věkového vymezení bude věk 11 let s ohledem na tvrzení několika autorů zabývajících se mládeží, kteří budou zmíněni dále v textu.

V této kapitole se budu zabývat rovněž adolescencí. Zaměřím se především na změny a identitu v období adolescence, protože může zásadním způsobem ovlivnit postoj dospívajícího k páchání nezákonného jednání.

1.1. Vymezení mládeže z pohledu společenských disciplín

Mládež je vedle dětství sociologickou kategorií, jež je zahrnuta v mezinárodních dokumentech, jako je například Úmluva o právech dítěte z roku 1989. Jak dětství, tak i období adolescence jsou sociálně konstruovány a jsou definovány v rámci určitého institucionálního rámce.² Mládež se jako sociální skupina vyděluje v určité historické fázi vývoje sociálně-ekonomických vztahů společnosti a na určité úrovni rozvoje výrobních sil v rámci sociální struktury. Pro mládež jsou charakteristické následující rysy:³

- Příprava na výkon profese,
- Profesionální adaptace a osvojování si profese,

² Srov. GUYOT, J. a Diagnone. *Youth as Social Category and Construction*. 2011. [online] [cit. 2020-11-28] Dostupné na WWW: <<https://www.sfcg.org/programmes/childrenandyouth/pdf/WNCAC%20handout%20DEFINING%20YOUTH.pdf>>.

³ Srov. SAK, Petr a Kolesárová, Karolína. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012, s. 13 – 14.

- Sociální pozice, v níž nevykonává všechny společenské role (občanské, profesní, rodinné atd.), ale postupně si je osvojuje a přebírá,
- Překonávání sociální nezralosti v oblasti nadstavby (interiorizace hodnotového systému, akceptování a osvojování si sociálních norem) a osvojování si sociálních kompetencí,
- Přejídnost, procesuální charakter kategorie mládeže; v sociálním věku mládeže postupně dochází k proměně její pozice od objektu společenské péče ke společenskému subjektu.

Ze sociálně-psychologického vnímání mládeže se mládež vymezuje z pohledu pubescence, kdy je ohraničena časovým intervalem 11 až 15 let, a z pohledu adolescence, která je datována v období od 15 do 20 (22) let.⁴

Ve starších klasifikacích vývojových etap byla adolescence poměrně krátké období (15 – 18 let, popř. 19 let), jež navazovala na období pubescence (11 – 15 let).⁵ Někteří autoři vymezují období dospívání dolní hranicí zhruba 11 – 12 let a označují toto období jako pubescenci a horní hranicí 20 – 22 let, kterou označují jako adolescenci.⁶ Jiní autoři zase období dospívání dělí na dvě fáze, a to ranou adolescenci a pozdní adolescenci. Raná adolescence se vymezuje obdobím od 11. – 15. rokem a vyznačuje se zejména tělesným dospíváním, spojené s pohlavním dozráváním (pubertou). Pozdní adolescence zahrnuje dalších pět let života, trvá přibližně od 15 do 20 let a v tomto období dochází k četným psychickým a sociálním změnám.⁷

Z pohledu práva se mládež rozděluje do dvou skupin, a to na děti a mladistvé. Rozdělení mládeže na děti a mladistvé se užívá zejména v rámci trestního práva, kdy mladistvým je ten, kdo v době spáchání protiprávního jednání dovršil patnáctý rok věku.⁸ Podle Úmluvy o právech dítěte, jejímž signatářem je i Česká republika, se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18 let.⁹ Mládež je označení zejména pro sociologii a pedagogiku.

⁴ Srov. SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010, s. 20.

⁵ Tamtéž, s. 53.

⁶ Srov. LANGMEIER, Josef a Krejčířová, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 143.

⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 369 – 370.

⁸ Srov. Zákon č. 218/2003, Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění platném k 16. 12. 2019.

⁹ Srov. čl. 1 sdělení č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte, ve znění platném k 1. 8. 2017.

Jinak je mládež označovaná pojmem dospívající, typické zejména pro psychologii. Mládeži jsou označováni také pojmem dorost, typické pro lékařské a sportovní vědy.¹⁰

V současnosti je ve vývojové psychologii jednotně přijímaná periodizace, podle které adolescence zahrnuje druhou dekádu života jedince, tzn. celé období mezi dětstvím a dospělostí. Období adolescence se rozděluje na tři etapy:¹¹

- Časnou adolescenci (early adolescence, 11 – 13 let),
- Střední adolescenci (middle adolescence, 15 – 17 let),
- Pozdní adolescenci (late adolescence, 18 – 20 let).

1.2. Charakteristika adolescence

Termín adolescence je odvozen z latinského *adolescere* (dorůstat, dospívat, mohutnět).¹² Období dospívání je součástí psychického vývoje v životě jedince. Psychický vývoj bývá členěn do různě dlouhých období, na sebe navazujících vývojových fází. Jednotlivé fáze jsou charakteristické změnami, k nimž v této době obvykle dochází a které jsou pro ně typické.¹³

Psychický vývoj je charakterizován jako proces vzniku, rozvoje a zákonitých proměn psychických procesů a vlastností, jejich diferenciaci a integraci, která se projeví v rámci celé osobnosti. Lidská osobnost je za normálních okolností integrovaným celkem, který zahrnuje různé psychické vlastnosti a funkce a je zakotvený v určitém sociálním kontextu. Psychický vývoj každého jedince je závislý na působení mnoha faktorů, které mohou být obecnější i specifitější a díky nim se každý jedinec od ostatních nějakým způsobem liší, ale zároveň se jim v mnoha směrech podobá.¹⁴

Psychický vývoj zahrnuje několik dílčích oblastí, které se rozvíjejí ve vzájemné interakci. Mezi tyto oblasti můžeme zařadit biosociální vývoj, který zahrnuje tělesný vývoj a veškeré změny s ním spojené, dále vývoj kognitivních funkcí, které zahrnují psychické procesy, vývoj motivačně emoční složky, která zahrnuje vývojově podmíněnou proměnu

¹⁰ Srov. MACEK, Petr a Bernardová Eva. Teorie adolescence. In: MATOUŠEK, O. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 53.

¹¹ Tamtéž, s. 53.

¹² Tamtéž, s. 53.

¹³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 30.

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 11 – 12.

emočního prožívání a nakonec psychosociální vývoj, který zahrnuje proměny osobnostních a sociálních charakteristik, mezilidských vztahů či převažujících způsobů chování.¹⁵

Adolescence je považována v rámci psychosociálního vývoje jako jeden z nejdůležitějších přechodů ve vývoji jedince (z dětství, přes adolescenci, k dospělosti). V tomto období se u dospívajících formuje identita, dospívající se odpoutávají od rodiny a přichylují se více k vrstevníkům. V tomto období, s odkazem na Eriksonovu teorii psychosociálního vývoje, se dospívající učí určitým rolím, jež později zaujímají jako dospělí.¹⁶

Dalším názorem je, že obecným vývojovým úkolem v adolescenci je vytvoření vlastní identity, získání autonomie a přijetí odpovědnosti dospělého. Adolescent musí úspěšně zvládnout vývojové úkoly dané společností, ve které žije, ovládnout svou impulzivitu a přijmout sám sebe. Jedná se o významné období pro fyzické a psychické zrání. Je silně ovlivněno společností a jejími hodnotami, ve které jedinec dospívá.¹⁷ Na základě toho bylo rozlišeno osm vývojových úkolů v adolescenci (12 – 18 let):¹⁸

- Dosáhnout nových a zralejších vztahů s vrstevníky obou pohlaví,
- Dosáhnout mužské nebo ženské sociální role,
- Akceptovat svou tělesnou konstituci,
- Dosáhnout emoční nezávislosti od rodičů a jiných dospělých,
- Připravit se na manželství a rodinný život,
- Připravit se na ekonomickou nezávislost,
- Osvojit si určité hodnoty a etický systém,
- Dosáhnout společensky zodpovědného chování.

Tyto vývojové úkoly mohou být podle některých autorů splněny jak prostřednictvím zdravého, sociálně přizpůsobeného chování, tak pomocí chování rizikového.¹⁹

¹⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 11.

¹⁶ Srov. McLeod, Saul. Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development [online]. In *Simply Psychology*. 2018. Dostupné na WWW: <<https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html>>.

¹⁷ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014., s. 32.

¹⁸ Srov. tamtéž, 32 - 33.

¹⁹ Srov. tamtéž, s. 33.

Ze sociologického hlediska je adolescence období přebírání role dospělého, zapojování se do společenského života a jeho institucí, definování vlastní sociální pozice a poznávání nároků společnosti. V adolescenci dochází také k rozvinutí genitální sexuality a celkových změn v organismu, což ve spojení s nároky společnosti může pro adolescenta představovat značnou zátěž.²⁰

1.3. Změny v adolescenci

V období adolescence dochází ke komplexní proměně osobnosti ve všech oblastech, tedy somatické, psychické a sociální. Mnohé změny jsou primárně podmíněny biologicky, ale vždycky je významně ovlivňují psychické a sociální faktory, s nimiž jsou ve vzájemné interakci. Průběh dospívání je závislý na konkrétních kulturních a společenských podmínkách, z nichž vyplývají požadavky a očekávání společnosti ve vztahu k dospívajícím. Dospívání představuje specifickou životní etapu, která má svoje typické znaky v rámci životního cyklu a svůj objektivní i subjektivní význam. Je to období hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity.²¹

V biologickém smyslu lze období dospívání ohraničit na jedné straně prvními známkami pohlavního zrání (zejména objevení prvních sekundárních pohlavních znaků), na straně druhé dovršením plné pohlavní zralosti (plné reprodukční schopnosti) a dokončením tělesného růstu. V psychickém smyslu lze období dospívání vymezit ohlášením nových pudových tendencí a hledáním způsobů jejich uspokojování a kontroly, celkovou emoční labilitou a nástupem vyspělého způsobu myšlení a dosažením vrcholu jeho rozvoje. Současné dochází i k novému sociálnímu zařazení jedince, zejména ve vztahu jeho chování a sebepojetí. Tělesné, psychické a sociální změny v období dospívání probíhají do jisté míry souběžně a navzájem nezávisle.²²

V období adolescence dochází k psychosexuálnímu zrání. Přejít z dětství do dospívání je pro moderní dobu složitější. Jedinec se v adolescenci často snaží jednat jako dospělý, ale v očích zákona zůstává dítětem či mladistvým.²³

²⁰ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001., s. 13.

²¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 367.

²² Srov. LANGMEIER, Josef a Krejčířová, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006, s. 142.

²³ Srov. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999., s. 55.

Změny spojené s dospíváním vedou ke ztrátě starých jistot a posilují potřebu orientace v nové situaci a potřebu nové stabilizace. Představují určitou zátěž, kterou lze chápat jako výzvu k osobnímu rozvoji, pokud ji jedinec uspokojivě zvládne. V období dětství saturovala potřebu jistoty závislost na rodině, ale nyní je zřejmé, že tato vazba splnila svůj úkol a dospívající potřebuje změnit její charakter.²⁴

Období dospívání je v základním, biologickém smyslu vymezena jako životní etapa spojená s biologickým zráním, se zrychlením tělesného růstu a nově se schopností reprodukce. Zároveň s biologickým zráním probíhá řada význačných psychických změn a dochází i k novému sociálnímu zařazení jedince, které se odráží v odlišném očekávání společnosti, pokud jde o jeho chování a výkony, i v měnícím se pojetí jeho vlastní role, vlastního „já“. Jde o období transformace mezi dětstvím a dospělostí, a to jak v oblasti fyziologické, tak v oblasti psychologické a sociální. Dochází k pohlavnímu dozrávání, hormonálním změnám a fyzickému růstu, rozvíjí se schopnost symbolizace, anticipace, sebereflexe a seberegulace. V období dospívání probíhají změny v oblasti sociálního učení.²⁵

V období rané adolescence se mění vztahy s lidmi, s dospělými, s vrstevníky. Období dospívání je fází experimentace s různými rolemi a vztahy. Pubescent odmítá podřízené postavení, respektive odmítá demonstrovanou formální nadřazenost autorit, jako jsou rodiče a učitelé. Je k nim kritický a je ochoten jim přiznat nadřazenou pozici jenom tehdy, když je přesvědčen, že si ji zaslouží. Názory a rozhodnutí autority neakceptuje zcela bezvýhradně, jako to činí mladší děti, ale přemýšlí o nich a diskutuje. Vzhledem k tomu, že umí uvažovat i o jiných možnostech, tak je hledá. Pokud možno takové, které se od názoru autorit odlišují. Dohadování s autoritou a demonstrace jejího odmítání je typickým znakem dospívání.²⁶

Důležitou změnou v období dospívání je aktivnější přístup k seberealizaci a vědomí možnosti ovládat vlastní život. Dospívající sami usilují o různé změny a snaží se je prosazovat. Experimentace s různými variantami chování a způsoby sebevymezení je užitečná, ale může být riskantní. Adolescenti zkoušející různé alternativy hledají hranice svých možností, a proto někdy jednají i hodně extrémně. Standardní dospělost, spojená s definitivní volbou, nemusí být pro mnohé z nich lákavá, může se jim jevit příliš náročná, a proto dávají přednost prodloužení přechodného období, označovaném jako adolescentní

²⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 370.

²⁵ SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, s. 19.

²⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 395.

psychosociální moratorium. Moratorium je projevem potřeby odložit rozhodnutí, které by bylo příliš závazné.²⁷

Ke konci adolescence dochází ke stabilizaci emočního prožívání, starší adolescenti nebývají tak náladoví a citově labilní. Důvodem je hormonální vyrovnání a adaptace organismu na pohlavní dospělost.²⁸ V pozdní adolescenci ale také dospívající dovedou lépe odhadnout míru zvládnutelnosti problému a k jeho řešení si vybírají účinnější strategie, ať už jde o hledání sociální opory či spoléhání na sebe.²⁹

1.4. Identita v období adolescence

Vytvoření vlastní identity je jedním z obecných vývojových úkolů v období dospívání. Adolescent musí úspěšně zvládnout vývojové úkoly dané společností, ve které žije, ovládnout svou impulzivitu a přijmout sám sebe. Jedná se o významné období pro fyzické a psychické zrání. Je silně ovlivněno společností a jejími hodnotami, ve které jedinec dospívá.³⁰

Identita je hluboký pocit vlastní totožnosti založený na prožívání vlastní kontinuity. Identita zahrnuje i hodnoty, kterým jedinec věří a na nichž zakládá smysl svého života. Některé složky lidské identity jsou dané (např. pohlaví, rasa), jiné jsou získané (náboženství, politická příslušnost).³¹ Rozlišuje se mezi osobní a sociální identitou. Osobní identita se vyznačuje tím, co si jedinec sám o sobě myslí, jak se hodnotí a za koho se považuje. Sociální identita je pak spojena s vykonáváním určitých sociálních rolí.³²

Proces vytváření vlastní identity v období adolescence, který bývá označován jako individuace, má čtyři fáze:³³

- Fáze diferenciacce,
- Fáze experimentace,
- Fáze postupné stabilizace,
- Fáze psychického osamostatnění.

²⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 371.

²⁸ Tamtéž, s. 393.

²⁹ Srov. tamtéž, 2019, s. 394.

³⁰ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014., s. 32.

³¹ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 104.

³² HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001, s. 70.

³³ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 461 – 463.

Fáze diferenciacie je charakteristická tím, že dospívající si uvědomuje svou fyzickou a psychickou odlišnost od ostatních a považuje ji za důležitější než dřív. Ve druhé fázi, fázi experimentace, dospívající experimentují s vlastní emancipací a více se váží na své vrstevníky. Ve fázi postupné stabilizace dochází k postupnému vyrovnávání a stabilizaci vztahů s rodiči. V poslední fázi dochází k úplné samostatnosti a vytvoření určité podoby vlastní identity.³⁴

Vymezení vlastní identity může být obtížné. Za určitých okolností může převládnout nejistota ve vztahu k sobě i k představám o své další existenci. Dospívající pak neví, jak by se měl definovat, nemá jasnou představu o tom, čeho by chtěl dosáhnout, bojí se převzít zodpovědnost za svůj život. Příčiny takového postoje bývají různé, ale obvykle je jejich základem rozpor mezi možnostmi a požadavky, nevyhovující rodinné zázemí, nízké sebehodnocení, pocit nedostatečných kompetencí a potřeba dosáhnout alespoň nějakého sebevymezení, i když bude negací žádoucí alternativy.³⁵

Hledání identity v dospívání vyžaduje existenci smysluplného souboru hodnot, který přispívá ke vzniku světového názoru dospívajícího člověka, totiž filozofii, která mu bude sloužit na jeho cestě životem. Úspěšné zvládnutí této fáze vybaví jednotlivce progresivní a tolerantní ideologií, která je nutná pro přechod k vyšší formě etiky. Nepodaří-li se naopak jedinci tuto fázi zvládnout, může se jeho ideologie stát rigidní, arogantní, neměnnou a povýšeneckou.³⁶

Nedostatečný prostor a malá příležitost k smysluplnému začlenění do světa dospělých může vést k nežádoucím, rizikovým, až nebezpečným cestám formování vlastní identity (parta s delikventním zaměřením, sekta, sexuální promiskuita, experimentování s drogami apod.). Výrazem hledání identity jsou i tzv. subkultury mládeže, jejichž hlavním vymežujícím znakem jsou nápadné vnější projevy nebo identifikace s určitým stylem.³⁷

Relativní stabilita vlastní identity souvisí s její vázaností na osobnostní vlastnosti, které mají trvalejší charakter. Z jejich struktury vyplývá i to, zda bude mít dotýčný jedinec tendenci k jejímu jasnému vymezení či spíše k neustálému hledání nových alternativ.³⁸

³⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 462 – 463.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 468.

³⁶ Srov. BECKER, Christina. *Jádro věci: Individuace jako etický proces*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2007, s. 76.

³⁷ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 31.

³⁸ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 461.

2. Socializace v období adolescence

Období adolescence je charakteristické změnami, které se zásadní měrou podílí na utváření „já“, jež formuje osobnost jedince. V adolescenci se rovněž formuje identita, jejíž stabilita je důležitá pro další vývoj adolescenta. S tím souvisí i socializace, která zahrnuje zejména sociální aspekt vývoje v adolescenci, neboť se podílí na utváření hodnot a respektování norem v životě člověka, jehož chování má zásadní dopad na fungující společnost.

Společnost je zavázána, aby mimo jiné prostřednictvím svých institucí (rodina, škola, stát) garantovala jedinci život, který bude založen na svobodě a úctě k hodnotám samotného lidského života. Na druhé straně je povinností jedince dodržovat a respektovat hodnoty a normy dané společností, jež mu umožňují žít v takové společnosti, která respektuje jeho integritu. Z toho důvodu se budu v této kapitole zabývat socializací a jejími nejvýznamnějšími činiteli, které mají vliv na formování osobnosti jedince.

2.1. Socializace jako významný faktor v období adolescence

Socializací rozumíme v nejširším slova smyslu formování a růst osobnosti pod vlivem vnějších podnětů. Se socializací se velmi úzce váže výchova, kterou bychom mohli definovat jako cílevědomé a soustavné působení rodičů, učitelů a dalších výchovných činitelů. Socializací si jedinec osvojuje hodnoty, normy a dovednosti vytvořené kulturou, do níž se narodil.³⁹

Socializace v raném dětství obsahuje tři etapy. První etapa socializace je soustředěná v prvních dvou letech života a začíná procesem, v němž se dítě identifikuje s matkou. V tomto období se konstituují jeden z nejdůležitějších stavebních prvků osobnosti, a to, že dítě svým vztahem k matce internalizuje vzorec stability vztahů, který je podmínkou stability systému. Stabilita osobnosti je předpokladem pro pozdější zvládnutí životních situací. Je tomu například v období dospívání, spojené s krizí dospívání, kdy rodiče přestávají pro mladého realistického člověka představovat záruku platnosti morálních imperativů. Protože celá osobnostní struktura je postupně budována na pevných základech rané socializace, znamená

³⁹ Srov. KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 15 – 16.

každé narušení socializačního procesu i riziko obtížného zvládnutí náročných životních situací v pozdějších fázích, především v období dospívání a rané dospělosti.⁴⁰

Druhé období socializace je spojeno s procesem osamostatňování. Teprve s přechodem k sebeovládání a sebekontrolě začíná dítě vůči okolí v autonomní roli. V této fázi se utváří základ významných a sociokulturních vlastností, hodnot a morálky.⁴¹ Třetí období rané socializace souvisí s pronikáním dítěte do širší sítě sociálních rolí a vztahů i s adaptací na ně. Analýzu sociálního vývoje dítěte v této etapě již nelze uzavírat do vzorců rolí v rodině, neboť sama rodina ztrácí své dominantní postavení.⁴²

Někteří autoři se zabývali otázkou vlivu genetiky a socializace na utváření osobnosti člověka. Představitelé biologického determinismu tvrdí, že lidské chování musí být řízeno biologickými popudy a instinkty. Naopak představitelé environmentálního determinismu tvrdí, že převážná část lidského chování je produktem učení. Představitelé, mezi něž patří například Ivan P. Pavlov, John B. Watson nebo B. F. Skinner, došli k takovému závěru díky pokusům na zvířatech. V jednom experimentu zvířata opakují chování, které je přivede k odměně. Například, pokud zvířatům byl v rámci experimentu přivozen trest formou elektrického šoku, přestala jednat.⁴³

Představitelé environmentálního determinismu tvrdí, že jedinec je po narození „tabula rasa“. Čím se člověk stane, to je výsledkem učení v jeho vývoji. Toto vystihuje tvrzení J. B. Watsona, který uvedl: *„Dejte mi tucet skutečně zdravých dětí a můj vlastní specifický svět pro jejich výchovu a já vám zaručuji přijmout každé, které bude zcela náhodně vybrané, a vycvičit jej tak, že se stane jakýmkoliv typem odborníka. Mohu si vybrat doktora, právníka, umělce, námořníka, a dokonce žebráka či zloděje bez ohledu na jeho talent, sklony, vlohy, nadání a rasu.“* Představitelé environmentálního determinismu však berou v potaz dědičnost, když dále tvrdí, že dědičnost má vliv na některé fyzické parametry, jako je výška či hmotnost. Vědci nedokážou nalézt specifické geny, které by tvořily osobnost, ale dle jejich názoru některé rysy, jako je inteligence, plachost či umělecké schopnosti jsou dědičností ovlivňovány.⁴⁴

V rámci procesu socializace se hovoří o tzv. sociálním kódu, což je významný sociální faktor ve vývoji „já“, jenž souvisí s vytvářením pocitu jistoty a bezpečí v dětském věku. Díky

⁴⁰ Srov. ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989, s. 124 – 125.

⁴¹ Srov. tamtéž, s. 127 – 127.

⁴² Tamtéž, 1989, s. 130.

⁴³ Srov. KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 19 – 20.

⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 19 – 21.

výchovnému působení rodičů začíná dítě brzy posuzovat, právě podle tohoto rodičovského kódu, druhé i sebe. V dětství je významný pocit jistoty, který stojí na dvou pilířích. Jednak je to jistota pramenící z poznání, jak máme v životě jednat. Ztráta této jistoty pak vede k úzkosti. A dále je to jistota vyvěrající z pocitu sociální opory, při níž hrají klíčovou roli rodiče. Jedná se o pocit bezpečí, který dítě ve svém vývoji potřebuje. Ztráta tohoto ochranného postoje rodičů navozuje opět úzkost. Ta pak může vést k výraznému narušení socializace dítěte. Následkem toho může být nedůvěra k lidem i k sobě samému, snížená frustrační tolerance a mnohé další problémy.⁴⁵

Součástí socializačního procesu jedince je schopnost jeho adaptace a jeho ztotožnění se se sociální rolí, kterou má v jednotlivých životních obdobích zaujímat. Člověk a jeho individualita se v průběhu procesu socializace stává bytostí společenskou a nežije ani nemůže žít osamoceně, vliv často mají vrstevnické skupiny a subkultury mládeže;⁴⁶ jedny z činitelů socializace.

2.2. Činitelé socializace

Činitele socializace tvoří jednotlivci, skupiny nebo organizace. Ty mají vliv na to, jak se člověk vyvíjí prostřednictvím odměn a trestů a slouží jako modely lidského jednání. Primárním činitelem socializace je rodina, především v raném dětství. Později jsou to vrstevníci a masově sdělovací prostředky.⁴⁷ Jankovský (2013) hovoří v rámci socializace o primární instituci, která je charakteristická tím, že je přirozená. Primární institucí je rodina. Sekundární instituce jsou charakteristické tím, že vliv na socializaci člověka je druhotný, odvozený. Jedná se o formální skupiny, například školní třída, pracovní tým a podobně. Poslední je totální instituce, což je například vězení.⁴⁸

Mezilidské vztahy se rozvíjejí ve škole, volném čase, v práci a v nejbližším okolí. Tyto jsou ovlivňovány masmédií, právním systémem, globalizací a kulturou nebo chudobou.⁴⁹ Hlavní kontexty socializace v dětství a dospívání představují rodina, škola a prostředí vrstevníků. Všechny tyto kontexty spoluutvářejí vývoj dítěte, přičemž nejdůležitější je vliv

⁴⁵ Srov. JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003, s. 61.

⁴⁶ SMOLÍK, Jakub. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010, s. 21.

⁴⁷ Srov. KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 36 - 37.

⁴⁸ Srov. JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003, s. 77 – 78.

⁴⁹ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 19.

rodiny, jejíž prostředí, ve kterém se dospívající pohybují, hraje klíčovou roli při vzniku případného rizikového chování.⁵⁰

2.2.1. Rodina a její význam v období adolescence

Rodina představuje skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.⁵¹ Rodina je tradičním společenstvím osob, které lze najít v nějaké podobě v každé známé kultuře. V jejím rámci se utvářejí základní charakteristiky našeho duševního zdraví. Rodina ovlivňuje vývoj jedince, vytváří citové vazby, které mají dlouhodobý vliv a zapisují se trvale do duševního života dítěte. Rodina zajišťuje uspokojování biologických potřeb dítěte, zajišťuje podmínky pro jeho zrání a růst, ale připravuje jej také na přijetí rolí a vzorů jednání.⁵² Rodinné prostředí určuje, jaké schopnosti a dovednosti jsou ceněny a naopak, co je považováno za zbytečné. Odráží se zde hodnotový systém rodiny i celková úroveň obou rodičů, respektive všech dospělých členů rodiny, její celkový kontext.⁵³

Definovat rodinu je poměrně obtížné vzhledem k tomu, že na rodinu je pohlíženo z mnoha hledisek mnoha vědních disciplín (sociologie, psychologie, demografie, právo), z různých hledisek v rámci jedné disciplíny (klinická psychologie, vývojová psychologie, sociální psychologie apod.) a z hledisek různých teoretických přístupů (psychoanalytický, behaviorální, systemický apod.) a na základě různých aspektů (vztahů, rolí, socializace apod.).⁵⁴ Z hlediska společnosti plní rodina řadu funkcí, jako například funkci biologickou, ekonomickou, sociální a psychologickou.⁵⁵ O takzvané zdravé rodině můžeme hovořit tehdy, pokud řádně plní své funkce.⁵⁶

Rodina je nezastupitelná v socializačním procesu dítěte. Kvalita rodinného zázemí má pro dítě a jeho vývoj klíčový význam. Rodina je první a poměrně závazný model společnosti,

⁵⁰ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 95.

⁵¹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 156.

⁵² KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 38.

⁵³ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 15 – 19.

⁵⁴ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 96.

⁵⁵ Srov. FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 142.

⁵⁶ Srov. BŘICHÁČEK, Václav. Zdraví jako biosociální jev. In: DUNOVSKÝ, J. et al. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, s. 30.

s nímž se dítě setkává, má podstatný vliv na formování osobnosti dítěte a dospívajícího. O rodinném soužití mluvíme tehdy, kdy dochází ke vzájemnému uspokojování psychických potřeb rodičů a potřeb dítěte.⁵⁷

Abychom mohli hovořit o řádném uspokojování zejména psychických potřeb dítěte, je zde důležitá kvalitní vazba mezi dítětem a pečující osobou, zejména matkou v prvních letech života dítěte. Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, později i mezi dítětem a otcem a dítětem a dalšími členy rodiny, je klíčovým činitelem osobnostního vývoje.⁵⁸ O kvalitě vazby mezi dítětem a matkou pojednávaly Bowlbyho práce, které se omezovaly jen na určité aspekty vývoje dítěte, především na význam citových vazeb mezi malými dětmi a těmi, kdo o ně pečují.⁵⁹

2.2.2. Rodina jako významný činitel při formování morálního vývoje dospívajících

Vývoj dítěte nejvíce ovlivňují rodiče. Můžeme rozlišovat tři styly rodičovské výchovy – autoritářští rodiče, liberální (permisivní) rodiče a autoritativní rodiče. Autoritářští rodiče po svém dítěti vyžadují především poslušnost, liberální rodiče dávají přednost svobodnému sebevyjádření dítěte. Autoritativní rodiče se nacházejí uprostřed mezi uvedenými extrémy a očekávají, že dítě je bude respektovat, zároveň v dítěti budou podporovat, aby vyjádřilo své mínění. Děti autoritativních rodičů mají tendenci být nezávislé, přátelské a kooperativní. U dětí, u nichž se nedostavilo dostatečné sociální učení (děti autoritářských a liberálních rodičů), se dostavuje nepřizpůsobivé chování.⁶⁰

Trvalý význam rodiny tkví ve vytváření vzájemných sociálních vztahů mezi jejími členy. V rodině se postupně vytváří pocit bezpečí, jistoty a důvěry. Rodiče představují pro dítě identifikační vzory. Rodina je prvním místem, kde se jedinec socializuje, internalizuje normy a hodnotovou orientaci. Díky tomu dochází k postupnému probouzení a vychovávání svědomí.⁶¹ Ve svědomí má člověk jakési vědomí o sobě samém. Ve svědomí si uvědomuje, že

⁵⁷ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 96.

⁵⁸ Srov. MATOUŠEK, Oldřich a Matoušková, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011, s. 42.

⁵⁹ Srov. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999., s. 47.

⁶⁰ Srov. KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 39.

⁶¹ Srov. JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003, s. 79.

je mravní bytostí, to znamená, že si je vědom závaznosti požadavku vzhledem k svému jednání.⁶²

Správná výchova má velký podíl na utváření svědomí, protože vede ke zralému a zodpovědnému svědomí.⁶³ Předpokladem pro správnou výchovu ke svědomí je správné svědomí dospělých. Výchova ke svědomí začíná již v raném dětství, kdy je důležitá bazální důvěra, která je základem každého zdravého vývoje svědomí. Měla by probíhat tak, aby se u dětí rozvíjela schopnost rozlišit dobro a zlo a hlavně by měla vést k tomu, aby dítě bylo schopno převzít svou vlastní odpovědnost, která nebude v rozporu s etickými i právními normami.⁶⁴

Rodina je osobně významným prostředím, které by mělo sloužit jako citové zázemí, jako zdroj jistoty a bezpečí. Potřeba pozitivní akceptace je natolik silná, že může ovlivnit interpretaci rodičovského chování k dítěti i mnoho dalších zkušeností. Rodina modifikuje základní postoj dítěte ke světu, míru jeho otevřenosti a důvěry. Vysokou měrou se podílí na rozvoji jeho schopností i míry sebedůvěry, na níž závisí jeho uplatnění ve společnosti.⁶⁵ Vztah dospívajících a rodičů je důležitý. Jestliže má dospívající špatný vztah s rodiči, je pravděpodobné, že bude vytvářet více vztahů s vrstevníky.⁶⁶ Rodina je proto označovaná jako průsečík života jedince a společnosti, a to zejména ve vztahu k dítěti, jeho rozvoji a socializaci, kde rodina zastupuje nezastupitelnou úlohu v životě jedince.⁶⁷

2.2.3. Škola a její význam v období adolescence

Škola je považována za druhý sociální systém, který je odpovědný za socializaci mládeže⁶⁸ a po rodině je druhý nejvýznamnější socializační činitel a instituce, která ovlivňuje osobnost, vztahy a běžnou každodenní zkušenost dospívajících.⁶⁹ Například je velmi důležitý vztah mezi žákem a učitelem, neboť učitelé žákům a studentům předávají hodnoty dané společností

⁶² *Život z víry*. České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005, s. 86.

⁶³ Srov. tamtéž, s. 100.

⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 99 – 100.

⁶⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 18.

⁶⁶ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014., s. 97 – 98.

⁶⁷ Srov. DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 9.

⁶⁸ Srov. VEČERKA, Kazimír. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 37.

⁶⁹ MACEK, Petr. *Adolescence*. Praha: Portál, 1999, s. 126.

a je proto důležité, aby mezi žákem a učitelem byla důvěra, která je důležitá pro vzdělávání dospívajících.⁷⁰

Kvalitní škola nebo dospělí, kteří se věnují mládeži i mimo rodinu mohou být pozitivním faktorem při prevenci rizikového chování v adolescenci. Výsledky jedné americko-čínské studie prokázaly, že ochranné faktory (například kvalitní škola) mohou významně zmírnit vliv faktorů rizikových. V rámci školy se jedná o podporu žáků ze strany učitelů. Na individuální úrovni pak pozitivní chování adolescenta, jeho zapojení do různých aktivit školních, církevních, sportovních apod. Tyto faktory mohou sehrát důležitější roli, než například rodina.⁷¹

Jiné teorie zmiňují vztahy mezi školní úspěšností a delikvencí. Výzkumy dokládají, že neúspěchy ve škole často předcházejí pozdějšímu poruchovému chování, záškoláctví a vyskytuje se rovněž vysoké riziko kriminálního selhávání. Živnou půdou vzniku delikvence je zvláště školní selhávání, poruchové chování při vyučování a záškoláctví. Neúspěšný jedinec ve škole vyhledává podobně selhávající spolužáky a pro získání uspokojivého statutu a úspěchu se projevuje sociálně patologickým chováním. Ve škole by měli být proto žáci vhodně motivováni a mělo by jim být poskytováno uspokojení z dosaženého výkonu.⁷²

Záškoláctví je považováno za jednu z forem neagresivní poruchy chování. Záškoláctví je vymezeno jako jev, kdy se žák úmyslně, bez omluvitelného důvodu a bez vědomí či souhlasu rodičů nezúčastňuje vyučování. Někteří autoři přistupují k záškoláctví jako k formě útěků ze školy, ať už kvůli školní neúspěšnosti, nejistotou, nebo strachem ze spolužáků, popřípadě učitelů. O záškoláctví můžeme hovořit jako o formě obranného chování únikového charakteru, které dítě má. Záškoláctví nemusí být jen obranným mechanismem, ale i výsledkem odlišného socializačního vývoje. Záškoláctví může být spojeno například s rodinou, která dítě nemotivuje k tomu, aby chodilo do školy.⁷³

⁷⁰ Srov. MACEK, Petr. *Adolescence*. Praha: Portál, 1999, s. 126 – 131.

⁷¹ Srov. HAMANOVÁ, Jana a Ladislav Csémy. Syndrom rizikového chování v dospívání – teoretické předpoklady a souvislosti. In: KABÍČEK, P. et al. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: TRITON, 2014, s. 37 – 43.

⁷² Srov. VEČERKA, Kazimír. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 37 - 39.

⁷³ Srov. KVINTOVÁ, Jana. Poruchy chování In: PUGNEROVÁ, M. et al. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada, 2016, s. 165 – 166.

2.2.4. Vrstevnická skupina a její význam v období adolescence

V období adolescence narůstá vliv vrstevnické skupiny, která je pro dospívající důležitá zejména proto, neboť vrstevnická skupina do určité míry ovlivňuje jejich chování a další vývoj. Vztahy s vrstevníky jsou velmi důležité, zejména v období dospívání, kdy vytvářejí sociální síť, která může sloužit jako zázemí, eventuálně i zdroj pomoci a opory v situaci nouze. Pokud jsou z nějakého důvodu redukovány nebo deformovány, může tato skutečnost mít negativní vliv.⁷⁴

Dospívající jsou po určitý čas hodně závislí na skupině vrstevníků. Pokud si nerozumějí s dospělými, rodiči či učiteli, hledají oporu právě u nich. Vrstevníci pomáhají dospívajícímu osamostatnit se z dětské závislosti na rodičích, ovšem tato závislost by neměla být nahrazena závislostí na skupině vrstevníků. Pokud si to dospívající neuvědomí, bude nekriticky přebírat názory postoje skupiny, nebude mít pocit, že má možnost volby. Velmi dobrý formativní vliv mají na dospívající nějak zaměřené a strukturované vrstevnické skupiny, například turistické, sportovní a skautské oddíly a zájmové kroužky.⁷⁵

V dospívání je kontakt s vrstevníky jednou ze základních potřeb. Vrstevníci hrají důležitou úlohu v psychickém a sociálním vývoji dospívajících. V průběhu dospívání lidé postupně mění orientaci z rodiny na vrstevníky, vliv a význam rodiny klesá ve prospěch vrstevníků, jejich postojů, názorů a vlivu.⁷⁶

Pro zdárný vývoj dítěte jsou důležité vrstevnické vztahy, které jsou rovnocenné, což je rozdíl oproti rodině, ve které je rodič ten, který vštěpuje dětem normy a hodnoty. S vrstevníky může dítě testovat hranice pravidel. Způsob, jak adolescent hodnotí sám sebe, závisí výrazně na tom, zda je akceptován vrstevnickou skupinou.⁷⁷

Vrstevnická skupina slouží jako opora v procesu vytváření individuální identity. Vztahy s vrstevníky mohou uspokojovat různé psychické potřeby, například potřebu stimulace, smysluplného učení, potřeby jistoty a bezpečí, potřeby být vrstevnickou skupinou

⁷⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 20 – 21.

⁷⁵ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 107.

⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 107.

⁷⁷ Srov. KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 45.

akceptován nebo potřebou určit si v rámci skupiny určit vlastní pravidla. Vrstevnická skupina má své vlastní normy, hodnoty a ideály.⁷⁸

Především v rané adolescenci se dospívající začíná osamostatňovat z vázanosti na rodiče, značný význam pro něho mají vrstevníci, s nimiž se ztotožňuje.⁷⁹ Pro rizikovou mládež z dysfunkčních rodin je vrstevnická skupina důležitější než pro mladé lidi vyrůstající v rodinách, jež dětem poskytují přiměřenou míru podpory a vedle toho jim přiměřeně vytyčují meze dovoleného chování. Časně uvolňování rodinných vazeb v nefunkčních rodinách a celkové oslabování sociálních vazeb mladých lidí v postindustriální společnosti vede k tomu, že si některé vrstevnické skupiny mládeže vytvářejí svoje vlastní, na první pohled nezávisle ideologie, jež mohou být živnou půdou delikventního chování.⁸⁰

Vrstevnická konformita je lepším prediktorem rizikového chování, jako je užívání drog, konzumace alkoholu, kouření, rizikové sexuální chování, drobné krádeže a podobně než vnímaný vrstevnický tlak. Je-li však rodina dysfunkční a rodiče neposkytují žádoucí modely chování, potom při vystavení vrstevnickému tlaku a současně vyšší míře konformity se jedinec častěji podřizuje normám a pravidlům vrstevníků.⁸¹

V období adolescence se vrstevnické skupiny díky své dynamice stávají unikátním a nezastupitelným výchovným činitelem. Část vrstevnických skupin se může identifikovat s nejrůznějšími subkulturami mládeže a podílet se na jejich fungování.⁸²

2.2.5. Subkultury mládeže

Subkultura mládeže je typ subkultury vázaný na specifické způsoby chování mládeže, na její sklon k určitým hodnotovým preferencím, akceptování či zavrhování určitých norem, životní styl odrážející podmínky života.⁸³

Existence jedince v rámci určité subkultury je společenským faktorem, který může vést k rizikovému chování jedince. Dalšími faktory samozřejmě jsou individuální a rodinné

⁷⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 423 – 426.

⁷⁹ Srov. tamtéž, s. 369 – 370.

⁸⁰ Srov. MATOUŠEK, Oldřich a Matoušková Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011, s. 83 – 84.

⁸¹ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 108.

⁸² SMOLÍK, Jakub. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010., s. 20.

⁸³ Tamtéž, s. 35.

faktory, které často vedou k úniku do světa subkultur a vrstevníků a trávení volného času mimo rodinu, jak již bylo výše uvedeno. Protože v posledním období stoupá počet těch, kdo přijímají rizikový způsob života, vzrostl i zájem o tento fenomén, který je často spojován se subkulturami mládeže. Soudobá medicína a psychiatrie hovoří o tzv. SRCH-D syndromu čili syndromu rizikového chování v dospívání, který může vést k nebezpečným trendům, jež mohou mít vliv na život jedince, případně vést k trvalým zdravotním následkům. Jako projevy tohoto syndromu byly vymezeny tři skupiny rizikového chování. Do první skupiny lze zařadit nadměrné užívání návykových látek. Do druhé skupiny patří snižování věku zahájení sexuálních aktivit mládeže. K třetí skupině je možné přiřadit například zvyšování agresivity, delikventního a kriminálního chování, ale i sebepoškození a sebevražednost. Rizikové chování často pomáhá řešit současnou osobnostní nesnáz (zvýšit své sebevědomí, sebedůvěru, zapojit se do skupiny vrstevníků apod.). Tento aspekt však nijak nesnižuje nebezpečí následků.⁸⁴ Mnohé zločinné gangy mladistvých tvoří chlapci z nižších tříd, kteří mají nedostatečný sociální a vzdělanostní základ. Tyto zásadní nedostatky jim znemožňují dosáhnout úspěchu společensky schvalovaným způsobem.⁸⁵

Deviantní subkultury vytvářejí tři odlišné typy jednání:⁸⁶

- **Kriminální**, kde jedinec navazuje na dospělé vzory a využívá nelegitimní příležitosti,
- **Konfliktní**, které vede mládež k násilnému jednání a k soupeření mezi gangy, v nichž si jedinci získávají uznání okolí a náhradní status za demonstraci obratnosti, fyzických předností a odvahy ve válkách gangů,
- **Ústupové**, preferující individuální techniky úniku, při nichž se jedinec nezačleňuje do kriminální ani do konfliktní subkultury.

⁸⁴ SMOLÍK, Jakub. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010, s. 48.

⁸⁵ Srov. KOŤA, Jaroslav. Sociální deviace a společenský řád. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 105.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 107

3. Nežádoucí projevy chování v období adolescence

V průběhu socializace si dospívající upevňuje návyky, díky kterým obvykle respektuje společenské normy a napomáhá tak rozvoji nejen sebe samého, ale i celé společnosti. V případě, že si dospívající návyky dostatečně neupevní, popřípadě si je upevní špatně důsledkem špatné výchovy, může dojít k nežádoucím projevům chování. Obvykle nežádoucí projevy chování označujeme, že jsou sociálně patologické. Je-li tomu tak, tak veřejným zájmem je obvykle napravit toto chování, aby jedinec mohl být součástí fungující a prosperující společnosti. V takovém případě je zapotřebí intervence sociální práce, která již ze své podstaty napomáhá mírnit dopady nežádoucího chování různými opatřeními a díky svým metodám. Aby taková práce byla efektivní, měl by sociální pracovník zmapovat a zhodnotit situaci jedince ke správné identifikaci sociálního problému.

Abychom mohli správně pracovat s mládeží ohroženou sociálně patologickými jevy, kam kriminalita bezesporu patří, je třeba si vlastně definovat, co je rizikové chování a jaká je riziková mládež. Definice je podstatná proto, abychom si situaci jedince dali do větších souvislostí a mohli zaujmout správný postoj k efektivní práci s jedincem, jež je postižen nežádoucím chováním. Vzhledem k tomu, že kriminalita mládeže má rovněž přesah do právních oborů, je třeba si definovat i rozdíl mezi normou a deviací.

3.1. Vysvětlení pojmů

3.1.1. Sociální patologie a sociálně patologické jevy

Sociální patologie (z latinského pathos = utrpení, choroba) se zabývá zákonitostmi takových projevů chování, které společnost hodnotí jako nežádoucí, protože porušují její sociální, morální či právní normy. Jde o souhrnné označení nezdravých, abnormálních a obecně nežádoucích jevů.⁸⁷

Sociálně patologické jevy jsou takové formy chování, které mají relativně hromadný charakter a svými negativními důsledky zasahují jak svého nositele, tak společnost. Do vymezené skupiny přiřazujeme například závislosti na návykových látkách (alkohol a další drogy), vážnější poruchy společenského zařazení jedince, které představuje delikvence (krádeže, šikana, loupeže, vandalismus, sprejerství, prostituce, sexuální násilí apod.),

⁸⁷ Srov. FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 13 – 14.

příslušnost ke skupinám s protispolečenským zaměřením – extremistickým hnutím, násilnickým gangům nebo fanatickým náboženským sektám. Náleží sem i takové formy chování jako sebepoškozování či sebevražedné jednání.⁸⁸

3.1.2. Norma a deviace

Normy si můžeme vysvětlit jako respektování pravidel a konvencí dané společností. Dospívající mnohdy překračují společenská pravidla a konvence úmyslně, aby si ověřili, jaká je jejich skutečná platnost. Vývojová psychologie někdy období adolescence nazývá druhým obdobím vzdoru, neboť dospívající zkouší, co je konvenční normou a co je nutné respektovat. Normy nejčastěji rozdělujeme na subjektivní normy, konvenční normy a statistické normy. Podle subjektivní normy jedinec posuzuje výsledky svých vlastních sociálních interakcí. Za „normální“ bude považovat vše, co mu přinese okamžitý zisk, sníží pocit napětí či ohrožení a posílí osobní uspokojení. Konvenční norma vyjadřuje, že společnost pokládá, za „normálního“ takového jedince, který se chová co nejkonformněji. Což znamená, že vyhovuje příslušnému sociálnímu tlaku a demonstruje navenek svou snahu přizpůsobit se ostatním či se podle svých možností alespoň přiblížit k vytyčenému vzoru, ideálu. Statistická norma sleduje výskyt jevů, které jsou obvyklé či neobvyklé. Ideální normy vznikly extrapolací optimálních vlastností řady různých lidí.⁸⁹

Společenská pravidla a normy dodržujeme nejčastěji proto, neboť jsme si na ně v průběhu socializace zvykli.⁹⁰ Norma se pro nás stává závazným vodítkem, rozumovým zdůvodněním, ve vztahu k mravnímu jednání.⁹¹

Pokud něco označíme jako odchylku či odlišnost od společensky uznávané normy, nazýváme to termínem deviace.⁹² Jako deviantní bývá označováno každé jednání, které většina členů společnosti nebo sociální skupiny pokládá za porušení společné respektované normy. Tato a podobné obecné definice neříkají nic o tom, proč je některé jednání považováno za přijatelné, jiné naopak za zcestné, vyšinuté, úchylné či prostě vybočující.

⁸⁸ Srov. JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 66.

⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 59 - 62.

⁹⁰ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 186.

⁹¹ Srov. *Život z víry*. České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005, s. 67.

⁹² Srov. KVINTOVÁ, Jana. Vymezení normality a abnormality. In: PUGNEROVÁ, M. et al. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada, 2016, s. 23.

Definice vycházejí z předpokladu, že existuje společně nepsaná dohoda a víra ve sdílený společenský řád a pořádek.⁹³

Deviace je v obecném pojetí chápána jako jakákoliv odchylka od normální struktury či funkce a může se vyskytovat u kteréhokoliv jevu v přírodě nebo ve společnosti. Pojem deviace je charakterizován vysokým stupněm obecnosti a abstraktnosti. Vezme-li se v úvahu pouze deviace u lidí, patří sem natolik různorodé stavy jako tělesné nemoci, fyzické a smyslové defekty, duševní poruchy, sebevraždy, některé sexuální projevy, alkoholismus, drogová závislost nebo kriminalita a delikvence.⁹⁴

3.2. Rizikové chování v období adolescence

Rizikové chování je komplexní pojem, kterým se zabývají nejen společenskovední, ale také medicínské obory. Rizikové chování je takové chování, které přímo nebo nepřímo ústí v psychosociální nebo zdravotní poškození jedince, jiných osob, majetku nebo prostředí.⁹⁵ Označuje se jím takové chování, jímž jedinec ohrožuje sebe či jiné, přičemž hrozící újma může mít podobu tělesnou, duševní, společenskou nebo materiální.⁹⁶

V souvislosti s rizikovým chováním v adolescenci je zmiňován syndrom problémového chování. Tento syndrom popsal Richard Jessor se svou manželkou, kteří tento syndrom považují za shluk chování, která jsou v rozporu s obecně uznávanými normami pro danou věkovou skupinu a jsou společností vnímána jako ohrožující či nebezpečná, nikoliv však patologická. Součástí syndromu problémového chování v adolescenci jsou negativní postoj ke vzdělávání, záškoláctví, zneužívání návykových látek, agresivita a delikvence, vyhýbavé chování ve vztahu k rodičům a předčasné zahájení sexuálního života.⁹⁷

V současné psychologii je rizikové chování uváděno také jako antisociální chování, které porušuje normy, hodnoty a principy přijaté či uznávané konkrétní společností (normy,

⁹³ KOŤA, Jaroslav. Sociální deviace a společenský řád. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 64.

⁹⁴ Srov. HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001, s. 11 - 12.

⁹⁵ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 40.

⁹⁶ Srov. JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 66.

⁹⁷ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 43.

hodnoty, zásady společenství, jehož je jedinec, která dané standardy narušuje, příslušníkem). Jde o chování, které není ve veřejném zájmu a může ostatním ublížit.⁹⁸

Ve vztahu k rizikovému chování rozlišujeme méně závažné antisociální chování a společensky závažnější formu antisociálního chování. Méně závažné antisociální chování můžeme přiřadit k běžnému testování hranic v adolescenci a jakémusi experimentování. Typickými projevy tohoto chování jsou například pozdní příchody domů, lhaní nebo chození za školu. Oproti tomu společensky závažnější forma antisociálního chování zahrnuje činy, které již mohou naplnit podstatu přestupku nebo trestného činu. Po stránce obsahové se dělí na majetkové delikty (poškození majetku, vandalismus, krádeže) a na násilné chování (fyzické souboje, nošení zbraně).⁹⁹

Odborníci zabývající se rizikovým chováním klasifikují rizikové (problémové) chování podle různé kvality a míry nebezpečnosti pro společnost:¹⁰⁰

- **Disociální chování**

Je považované za nejmírnější formu problémového chování. Můžeme je charakterizovat jako společensky nepřiměřené a nepřizpůsobivé chování krátkodobé povahy překračující normy nebo vyskytující se na hranicích normy, ale které lze ovlivnit běžnými výchovnými nástroji. Patří sem lhaní, krátkodobá neposlušnost a neukázněnost, zlozvyky, vzdorovitost, negativismus a toulky.

- **Asociální chování**

Lze charakterizovat jako chování, které neodpovídá mravním normám společnosti, zároveň však ještě neútočí proti společenským hodnotám. Jinými slovy je v rozporu s morálními hodnotami, porušuje společenské normy, ale nepřekračuje právní předpisy. Náprava vyžaduje speciálně pedagogický přístup. Někteří autoři nazývají tuto formu predelikventním chováním, u kterého je vyšší pravděpodobnost gradace tohoto typu chování až do antisociálního až delikventního chování. Patří sem krádeže, útěky, záškoláctví, toulání, autoagrese, sebevražda, závislosti a jiné.

⁹⁸ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 61.

⁹⁹ Srov. tamtéž, s. 62.

¹⁰⁰ Srov. KVINTOVÁ, Jana. Poruchy chování. In: PUGNEROVÁ, M. et al. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada, 2016, s. 145 – 146.

- **Antisociální chování**

Představuje protispolečenské jednání vykazující nejvýraznější formy patologie, chování poškozující společnost i jedince a zahrnující porušení zákonů dané společnosti. Toto chování ohrožuje společenské hodnoty, včetně lidského života. Patří sem krádeže, loupežná přepadení, vandalství, sexuální delikty, organizovaný zločin, trestnou činnost související s toxikomanií a podobně.

- **Delikventní chování**

Pod tuto kategorii spadá činnost, která překračuje hranice sociálních, morálních a především právních norem společnosti a způsobující společnosti či jednotlivci újmu. V této souvislosti se setkáváme s termínem juvenilní delikvence označující delikventní aktivity dospívajících. Tyto aktivity zahrnují celou paletu jednorázových či opakujících se přestupků nebo závažných trestných činů.

Oblasti rizikového chování lze členit do několika skupin, přičemž jednotlivé skupiny rizikového chování se mohou vzájemně ovlivňovat. Těmito skupinami jsou:¹⁰¹

- Rizikové chování v oblasti zneužívání návykových látek,
- Rizikové chování spjaté se sexuálním chováním,
- Rizikové chování v oblasti psychosociálního vývoje.

Do jisté míry je experimentování s rizikovými způsoby v období adolescence považováno za součást vývoje, většinou je takové chování dočasné a samo s věkem odezní. Rizikové chování bývá velmi často účelové a v tomto smyslu funkční, například pomáhá jedincům zvýšit vlastní sebevědomí či pocit identity, sebedůvěru, zapojení se do skupiny vrstevníků a podobně.¹⁰²

Významným faktorem pro případný rozvoj rizikového chování je to, jak se děti a dospívající dokážou vyrovnávat s problémy a obecně se zátěží. Problémové zvládnání zátěžových situací má souvislost s užíváním návykových látek, antisociálním chováním a jako významný zdroj se ukazuje také oslabená resilience rodiny.¹⁰³

¹⁰¹ SMOLÍK, Jakub. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, 2010, s. 47.

¹⁰² Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 45.

¹⁰³ Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 54.

Významnými prediktory problémového chování u dospívajících je například kriminální čin v rodinné anamnéze, užívání návykových látek rodiči nebo konflikty mezi rodiči. Dále se tam řadí nedostatečná péče, nedůslednost při výchově nebo konfliktní vztah mezi rodiči a dětmi. Tyto faktory jsou znásobeny domácím násilím. S věkem dítěte vliv rodinných faktorů klesá a problémové chování souvisí především se snahou adolescenta zapojit se do vrstevnické skupiny, která vykazuje antisociální aktivity.¹⁰⁴

3.2.1. Rizikové chování v období adolescence z pohledu morálního vývoje

Děti a dospívající mají před sebou v současnosti nepřehledné množství cest k sebeuplatnění, zároveň jsou denně vystavováni řadě jevů, které můžeme označit za morálně problematické, výchovně nevhodné, deviantní, nebo dokonce za sociálně patologické. Deformativní představu o tom, jak žít, má třeba zvyšující se tlak společnosti na co nejvyšší výkon a spotřebu, propagace psychotropních látek způsobujících závislosti, mediální prezentace nejrůznějších forem agresivity, intolerance a sektářství, ale také zobrazování delikvence, alkoholismu a prostituce jako přijatelných způsobů lidské existence.¹⁰⁵

Můžeme si klást otázku, proč dochází k selhání morálního jednání. Jednak je to vzdání se práva na vlastní morální rozhodování, považování některých lidí za „méně hodnotné“ nebo odtržení emocionálního impulzivního jednání od jeho kognitivní složky (např. napadení nepřítel).¹⁰⁶ Jestliže je však jedinec schopen podřídit se takovému hodnotovému stanovisku, které odporuje jeho bezprostřednímu uspokojení, pak je schopen toho, čemu se říká mravní jednání.¹⁰⁷

Dospívající potřebují stabilní a spolehlivý hodnotový systém, který by jednoznačně rozlišoval dobré a špatné. Jedním z problémů současné společnosti je nejasnost hodnot a jejich hierarchizace.¹⁰⁸ Etické hodnoty jsou vždy založeny na hodnotách a zavazují nás ve svědomí, proto je třeba se jimi bezpodmínečně řídit. Oproti tomu právní norma je

¹⁰⁴ Srov. THEINER, Pavel. Poruchy chování u dětí a dospívajících. *Psychiatrie pro praxi*, 2007, č. 2., s. 87.

¹⁰⁵ JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 57.

¹⁰⁶ Srov. KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál, 2015, s. 167.

¹⁰⁷ Srov. SPAEMANN, Robert. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 35.

¹⁰⁸ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 450.

vymahatelná a žalovatelná a její překročení se trestá sankcemi a tresty.¹⁰⁹ Negace obecně platných hodnot a norem se může projevit různým způsobem, například vandalismem. Dospívající chovající se tímto způsobem mohou uspokojovat podrážděné reakce společnosti, která o ně jinak vůbec neprojevuje zájem. I tímto způsobem lze uspokojit potřebu seberealizace, ale i potřebu vzrušení a eliminace nudy, zejména pokud není k dispozici lepší prostředek.¹¹⁰

Psychologie nám dnes může již ledascos vysvětlit ohledně příčin morálních konfliktů a může nám také pomoci lépe pochopit nás samé i druhé.¹¹¹ Klíčovou otázkou morálky je otázka dobra a zla, správnosti a špatnosti. Psychologie se do jisté míry rovněž zabývá morálkou. Pokouší se zjistit, proč lidé jednají tak, jak jednají.¹¹²

Studium morálního vývoje dítěte zahájil švýcarský psycholog Jean Piaget a později rozvinul Američan Lawrence Kohlberg.¹¹³ Lawrence Kohlberg vypracoval své vlivné teorie vývoje morálního myšlení na základě výzkumu, během něhož předkládal k řešení skupině amerických mužů ve věku 10 až 26 let morální dilemata. Pak vytvořil teorii, podle níž lidé během dospívání procházejí třemi úrovněmi morálního vývoje: předkonvenční morálkou, konvenční morálkou a postkonvenční morálkou. Během svých zkoumání objevil korelaci mezi úrovní morálního myšlení a úrovní kognitivního vývoje jedince.¹¹⁴

Předkonvenční morálka (fáze 1. a 2.): Kohlberg shledal, že se tento typ morálky vykytuje u většiny dětí do 9 let věku, u mnoha adolescentů a u většiny dospělých zločinců. Jedinci na této úrovni plně nerozumějí společenským pravidlům a očekáváním a nedodržují je. Jejich morální myšlení je založeno na vyhýbání se negativním následkům (tj. porušíš-li nějaké pravidlo, budeš nejspíše potrestán). To je první fáze: heteronomní morálka.¹¹⁵ Heteronomní morálka vychází z vnějších podnětů. Například pravidly určené dospělými. Dítě považuje každé jednání, které je ve shodě s pravidly dospělých za dobré a každé jednání porušující pravidla za špatné.¹¹⁶ Kohlberg si povšiml, že dojde-li k větší diferenciaci, jednotlivci uznávají, že jsou pravidla společnosti dobrá v případě, kdy je jednání v jejich bezprostředním zájmu. V této fázi (druhá fáze – individualismus) je za morálně správné

¹⁰⁹ Srov. *Život z víry*. České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005, s. 69 – 70.

¹¹⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, s. 451.

¹¹¹ Srov. HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997, s. 69.

¹¹² Srov. tamtéž, s. 16.

¹¹³ BECKER, Christina. *Jádro věci: Individuace jako etický proces*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2007, s. 68.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 69.

¹¹⁶ Srov. HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997, s. 67.

považováno to, co je férové založené na rovné směně a souhlasu. Na této úrovni je základní starostí starost sama o sebe a o přežití.¹¹⁷

Konvenční morálka (fáze 3. a 4.): Kohlberg uvádí, že této úrovně dosahuje ve společnosti většina adolescentů a dospělých. Jednotlivci se přizpůsobují tomu, co je morálně správné, tak, jak je to definováno pravidly, očekáváními a konvencemi společnosti. Být dobrý znamená dobré pohnutky, zajímat se o druhé a projevovat důvěru, věrnost, úctu a vděčnost (třetí fáze – vzájemné mezilidské vztahy a očekávání). S větší diferenciací se morálka rozvíjí tak, že se zvyšuje množství lidí skutečně plnících úkoly, které na sebe vzali, a jednat morálně znamená přispívat společnosti, skupině nebo institucím (čtvrtá fáze – sociální systém a svědomí).¹¹⁸

Postkonvenční morálka (fáze 5. a 6.): V Kohlbergově pojetí jednotlivci na postkonvenční úrovni chápou a přijímají pravidla společnosti proto, že chápou a přijímají morální principy, na nichž tato pravidla stojí. Jsou si vědomi, že lidé zastávají řadu hodnot a názorů že většinu hodnot a názorů je třeba podporovat, neboť jsou součástí společenské smlouvy mezi jednotlivci (pátá fáze – společenská smlouva neboli užitek a práva jednotlivce). Dojde-li ke konfliktu mezi morálními principy a konvencí, bude jedinec soudit podle principu, nikoliv podle konvence. Nejvyšší úroveň morálního vývoje (šestá fáze – univerzální etické principy) je popisována jako hypotetická. Byla by založena na univerzálních etických principech, jako jsou spravedlnost, rovnost lidských práv a respekt k důstojnosti lidí jakožto jedinců.¹¹⁹

3.3. Riziková mládež

Za rizikovou mládež (nebo též problémovou mládež, ohroženou mládež) lze označit skupiny mládeže, u kterých jsou v období dospívání souběhem biologických, psychických, sociálních a kulturních předpokladů a vlivů vytvořeny podmínky pro chování, jež tyto osoby z dlouhodobější perspektivy ohrožuje ve zdravém psychickém a sociálním vývoji a zároveň je sociálním prostředím toto chování spatřováno jako ohrožující. Rizikové chování mládeže souvisí s etapou psychosociálního vývoje, s níž je spojeno hledání identity, vyžívání biologické, psychické, sociální a profesionální. Rizikovost chování je dále podmíněna

¹¹⁷ BECKER, Christina. *Jádro věci: Individuace jako etický proces*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2007, s. 69 – 70.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 70.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 70.

kumulací sociálních rolí a sociálních vlivů v nepříznivých rodinných, partnerských a dalších společenských situacích. Období dospívání, zvláště jeho vrcholící etapa, je charakterizováno procesem sociální a profesionální vyzrállosti, který může být vnímán částí mládeže jako zatěžující.¹²⁰

V anamnézách delikventních jedinců se například velmi často objevuje jako významný faktor vliv spoluvrstevnických skupin a part. Ten značně ovlivňuje jejich tendence k asociálním a antisociálním formám chování. Často se jedná o kombinaci s negativním rodinným vývojem, někdy i školní neúspěšností. V partě dochází k uspokojování potřeb sounáležitosti a seberealizace, ke kterému v rodině i v normálním školním prostředí nedochází. Příslušnost ke skupině s asociálními nebo antisociálními vzorci chování značným způsobem zvyšuje riziko identifikace jedince s těmito nežádoucími způsoby života a následného rozvoje poruch chování včetně chování kriminálního. K prvním poruchám chování dochází již ve školním věku, v adolescentním věku nabývají poruchy chování větší společenské nebezpečnosti. Pro kriminalitu je považován věk juvenilní.¹²¹

Rizikovou mládeží můžeme považovat takovou, pro kterou jsou typické agresivní projevy a disociální chování a která častěji přichází do kontaktu se sociálně patologickými jevy, jako je drogová závislost, alkoholismus a kouření, kriminalita a delikvence, patologické hráčství, drogy, šikanování, vandalismus a jiné formy násilného chování, xenofobie, rasismus, intolerance a antisemitismus, záškoláctví, sexuální rizikové chování, sebevraždy. Do kategorie rizikové mládeže spadají i dospívající ze sociálně znevýhodněných skupin, především z dysfunkčních rodin, vyrůstající v podmínkách neúplné rodiny, kde není podporován jejich intelektový, mravní a emoční vývoj.¹²²

¹²⁰ KASAL, Josef. Riziková mládež. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 347.

¹²¹ FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 161.

¹²² Srov. SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, s. 44.

4. Příčiny delikventního a kriminálního chování mládeže

V následující kapitole se budu zabývat kriminalitou mládeže. Kriminální chování je jev, který má nepříznivý dopad nejen na společnost, ale rovněž na samotné jedince. Úkolem sociální práce je tak pomoci pachatelům, aby i společenský dopad byl co nejmenší a je s tím třeba začít včas, aby dopady kriminality nebyly hlubší.

Každá lidská činnost je nějak motivována. Motivace sehrává zásadní roli v našem chování. Abychom pochopili příčiny kriminálního chování, měli bychom pochopit i motivaci. To je jeden z důvodů, proč součástí této kapitoly bude i definice pojmu motivace, kterou dále rozvedu v motivaci kriminálního chování. Zpočátku však popíšu rozdíl mezi delikvencí a kriminalitou, neboť nejen v tomto textu, ale i v odborné literatuře se můžeme setkat s tím, že oba termíny spolu do jisté míry souvisí.

V poslední části kapitoly se budu zabývat vybranou teorií kriminálního chování. S ohledem na sociální práci jsem si na základě odborné literatury vybral jednu z teorií, která zohledňuje vliv prostředí a biologických faktorů. Na základě této teorie se může opřít sociální práce. Vzhledem k tomu, že kriminalita je ovlivněna velkou měrou socializací, budu se v poslední části kapitoly věnovat kriminalitě mládeže jako důsledek poruchy socializace. Kapitola bude podstatná pro poslední kapitolu, kde se budu věnovat samotné sociální práci a ve které budu zohledňovat preventivní opatření.

4.1. Delikvence mládeže

Delikvenci můžeme považovat jako formu společensky zvláště závažného, nepřijatelného chování s protispoločenským dopadem.¹²³ Delikvence je způsob chování odporující platným právním normám. Označuje se jím jak páchaní trestných činů, tak přestupků či jiné delikty. U delikvence jde o širší pojem než u pojmu kriminalita, protože zahrnuje také skutky, které nejsou trestnými činy.¹²⁴ Patří sem například přestupky, dále trestná činnost osob ve věku mladších 15 let, kdy nelze trest z důvodu věku odložit. Velmi často bývá delikvence používána v souvislosti s nežádoucím a nepřijatelným chováním dětí a mladistvých. V případě mladistvých se také užívá termín juvenilní delikvence.¹²⁵ Delikventní chování

¹²³ Srov. BLAŽEK, Petr et. al. *Delikvence. Analýza produktů činnosti delikventní subkultury jako diagnostický nástroj a resocializační nástroj*. Praha: Grada, 2019, s. 13.

¹²⁴ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 55.

¹²⁵ FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 156.

kolísá mezi relativně rutinních a opakujících se aktivit a hledání nových situací s větším emočním prožitkem. Delikventní chování je nejen v rozporu s právním řádem, ale také s řádem společenským.¹²⁶

Delikvenci mladistvých můžeme považovat jako produkt poruch osobnosti nebo emocionálních konfliktů nebo delikvenci vnímanou jako výsledek relativně běžné osobnosti vystavené narušenému sociálnímu prostředí - zejména ve formě deviantní subkultury, ve které se jedinec učí delikventnímu chování, zatímco ostatní se učí dodržovat zákon.¹²⁷

Delikventní chování u adolescentů můžeme diferencovat podle toho, zda má epizodický nebo chronický průběh. Epizodické delikventní chování se objevuje až na počátku dospívání, dítě se do té doby neprojevovalo nijak nápadně. Jako adolescent se stává těžko ovladatelný a přestává respektovat sociální i právní normy. Krade, chová se výtržnický a vandalsky, obvykle ve skupině. Na počátku dospělosti obvykle dochází k poklesu delikventní aktivity. Jde o vývojově podmíněnou revoltu, která se přirozeným způsobem vybije a jedinec už nemá důvod v ní pokračovat. Obvykle jde o adolescenty, kteří si v průběhu dětství osvojili potřebné sociální dovednosti a mají i dostatečné sociální zázemí, což jim umožní změnit životní styl.¹²⁸

Chronický průběh delikventního chování můžeme označit také jako vývoj směřující k recidivujícímu kriminálnímu chování. Jde o jedince, kteří byli problematičtí již v dětství. Bývají obtížně zvladatelní, běžné výchovné postupy jsou v jejich případě neefektivní. Již v předškolním věku u nich bývá diagnostikována porucha opozičního vzdoru. K dalšímu nárůstu problémů, včetně zvýšené agresivity, dochází mezi šestým a dvanáctým rokem. Po dvanáctém roce to jsou závažnější násilné delikty a experimentace s návykovými látkami a po šestnáctém roce je to trestná činnost majetkového i násilného charakteru. Kriminální chování přetrvává i v dospělosti. Často jde o jedince s disociální poruchou osobnosti.¹²⁹

¹²⁶ Srov. MATZA, D. and Sykes, Gresham M. Juvenile Delinquency and Subterranean Values. *American Sociological Review*, vol. 26, No. 5, p. 712 - 713.

¹²⁷ Srov. tamtéž, p. 712.

¹²⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014, s. 726.

¹²⁹ Srov. tamtéž, s. 726.

4.2. Kriminalita mládeže

Kriminalitu (z latinského *criminalis* = zločinný; *crimen* = zločin) můžeme definovat jako výskyt chování, které je v dané společnosti trestné. Jedná se o souhrn trestných činů, které se v konkrétní společnosti vyskytly a vyskytují. Jedná se o činy a chování sankcionovatelné podle trestního zákona.¹³⁰ Disciplína zabývající se kriminalitou, způsoby prevence a vlivy kriminálního chování se nazývá kriminologie.¹³¹

Kriminalita je do značné míry sociálně podmíněná. Většinou je spojena s nezaměstnaností a sociálním prostředím, kdy kriminalita bývá obvykle vyšší tam, kde je vyšší nezaměstnanost a výskyt sociálně vyloučených lokalit.¹³²

V sociologii existuje mnoho škol, které se zabývají kriminálním chováním a kriminalitou obecně. Například pravidlo, které je rozšířené i v široké veřejnosti, že trestní systém má spíše odstrašovat pachatele než pouze trestat, je charakteristické pro klasickou školu, jejímž hlavním představitelem je Cesar Beccari (1738 – 1794). Klasický model je racionální pohled na lidskou přirozenost, podle něhož se lidé chovají podle svých zájmů a svobodného rozhodnutí. Když uvidí, že jim hrozí trest, může je to od zločinu odradit. Pokud ale usoudí, že jim to projde, čin spáchají. Další představitel klasické školy Jeremy Bentham (1748 – 1832) soudil, že lidé mají svobodnou vůli a mohou se tedy rozhodnout, jak jednat.¹³³

Kriminologické teorie mají vypovídat o tom, jaké faktory a skutečnosti hrají v genezi kriminality významnou roli, s cílem nalézt optimální způsoby řešení, tzn. jak kriminalitě předcházet, nebo alespoň snižovat její negativní dopad.¹³⁴

Co je považováno za kriminální chování v jedné společnosti, nemusí jím být ve společnosti jiné, například odlišné pojetí věkové hranice trestní odpovědnosti v jednotlivých zemích. Podle českého práva je věková hranice trestní odpovědnosti stanovena na 15 let věku dítěte. Je zde třeba zmínit, že mnozí odborníci považují striktní stanovení věkové hranice za poněkud problematické, neboť jinak se bude posuzovat čin spáchaný nezletilým den před 15. narozeninami a den po 15. narozeninách. Přitom čin bude co do míry provinění stejný.¹³⁵

¹³⁰ Srov. FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 156.

¹³¹ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, s. 133 – 134.

¹³² Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologie zločinu*. Praha: Portál, 2011, s. 10 – 11.

¹³³ Srov. tamtéž, s. 28 – 29.

¹³⁴ VÁLKOVÁ, Helena. Kriminologické teorie. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 43.

¹³⁵ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologie zločinu*. Praha: Portál, 2011, s. 12 – 14.

Kriminální chování má u dětí a mládeže nejčastěji povahu majetkové trestné činnosti a jeho typickým znakem je skupinové plánování i provedení. Násilná trestná činnost ohrožuje jak oběť, tak pachatele (reakce oběti může být agresivní). Také reakce společnosti na kriminalitu může zvýšit riziko opakování trestného činu.¹³⁶

4.2.1. Obecná východiska motivace

Motivace obecně je intrapsychicky probíhající proces vycházející z nějaké potřeby a vyúsťující ve výsledný žádoucí stav. Je to proces, který je iniciován endogenně (vnitřní pohnutkou) nebo exogenně (vnější pohnutkou).¹³⁷ Pojem motivace zahrnuje určité vnitřní a vnější jevy, které spouštějí, zaměřují a energizují naše chování a jednání.¹³⁸

Lidské jednání iniciuje nějaká vnitřní pohnutka, respektive vnější pobídka, která může být motivující, jen když aktivuje nějakou vnitřní pohnutku. Tento vnitřní psychický důvod či tuto vnitřní příčinu tvoří motiv. Funkce motivace spočívá v uspokojování potřeb jedince, vyjadřujících nějaké nedostatky v jeho fyzickém a sociálním bytí.¹³⁹

Motivace chování směřuje k nějakému druhu uspokojení. V uspokojení prožívá jedinec návrat k psychické rovnováze, jejíž porušení vyvolává motivační stav, nazývaný potřeba. Tento stav je prožíván jako napětí spojené s puzením, popudem či pohnutkou k více či méně jasně vědomému, záměrnému jednání.¹⁴⁰

S uspokojením souvisí i princip hédonismu.¹⁴¹ Hédonismus (z řeckého hédoné = slast, radost) je názor, že lidské jednání je motivováno výlučně snahou získat slast a vyhnout se strasti. Mluví se pak o motivaci praxe libostí a nelibostí. Princip hédonismu souvisí s empiristickou etikou. Empirismus jako etická pozice nezná jiné motivy jednání než mimo jiné uspokojení instinktů v nejširším slova smyslu. Toto uspokojení má povahu slasti. Slast jako uspokojení instinktu určuje v empiristicko-hédonistické etice hodnotu jednání. Mravně dobré je to, co přináší slast.¹⁴²

¹³⁶ MATOUŠEK, Oldřich. Sociální práce s rizikovou mládeží. In: MATOUŠEK, O. et al. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, s. 269.

¹³⁷ Srov. NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014, s. 15.

¹³⁸ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s. 35.

¹³⁹ NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014, s. 15.

¹⁴⁰ Srov. NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014, s. 72.

¹⁴¹ Srov. tamtéž, s. 87.

¹⁴² Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994, s. 23.

4.2.2. Motivace kriminálního chování

Psychologický pohled na kriminalitu a antisociální chování se soustřeďuje na několik aspektů. Dominuje mezi nimi pohled vycházející z předpokladu, že individuální rozdíly se projevují v oblasti predispozic k antisociálnímu chování a zločinnosti. Individuální rozdíly se přitom mohou týkat psychologických, biologických a sociálních faktorů. Antisociální chování má komplexní charakter. Antisociální chování vyvolává komplexní soubor příčin. Konkrétní příčiny antisociálního chování jsou v různých kulturách a u různých jedinců rozdílné. Žádná příčina antisociálního chování sama nevysvětluje většinu antisociálních projevů. Antisociální chování je výsledkem působení kombinací sociálních, psychických a biologických příčin.¹⁴³

Nutnou komponentou každého aktu chování je motivační vzruch, tedy že každý akt chování uspokojuje vždy nějakou ideální potřebu, například představu nějaké hodnoty.¹⁴⁴ Každá lidská reakce je nějak motivována a slouží k uspokojení nějaké potřeby, a to platí i pro asociální chování. Mezi tyto potřeby patří:¹⁴⁵

- **Potřeba vzrušení** – potřebu vzrušení může uspokojovat aktivita, která se vymyká standardu. Děje se tak zejména u dětí a mladistvých, kteří neznají jiné, přijatelnější způsoby, jak se bavit. Důvodem nežádoucího chování může být i nuda. Může jít i o signály anomálního rozvoje osobnosti, kdy je potřeba vzrušení nápadně zvýšená (tak tomu je např. u disociální poruchy osobnosti).
- **Potřeba citové jistoty** – dítě či dospívající chce svými činy upoutat pozornost, vazba na nevhodnou autoritu nebo asociální partu mu slouží jako náhražka citového zakotvení v rodině. Parta se pro něj stává zázemím, které jinde nemá, a proto přejímá i její hodnoty a normy.
- **Potřeba seberealizace** – obtížnost dosáhnout ocenění a uznání sociálně přijatelnějším způsobem vede děti a mladistvé k nežádoucí seberealizaci. Mnohé činy jsou motivovány potřebou být pozitivně hodnocen asociální skupinou, získat v ní potřebnou prestiž a potvrdit svou hodnotu.

¹⁴³ Srov. LOVAŠ, Ladislav. Človek a zákon: Sociálne normy, sociálna spravodlivosť a psychológia práva. In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998, s. 115.

¹⁴⁴ Srov. NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014, s. 112.

¹⁴⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014, s. 729 – 730.

- **Potřeba získat materiální prostředky** – motivem krádeží může být potřeba vlastnit to, co by potvrdilo sociální prestiž daného jedince (např. značkové oblečení) nebo mu umožňovalo žít požadovaným způsobem života (např. užívat návykové látky). Důvodem je jednoznačně potřeba materiálního zisku.

Antisociální nebo kriminální chování může rovněž vycházet z potřeby uznání a obdivu, a to zejména v období adolescence. Ten, kdo se cítí izolován v rodině či mezi vrstevníky, přehlížen nebo zanedbáván, může provést závažný čin proto, aby k sobě přitahoval pozornost, které se mu nedostávalo. Dítě nebo dospívající si prostřednictvím antisociálního chování může snažit dosáhnout profesionální ochrany a tím si vlastně říká o pomoc v případě, pokud se mu nedostává adekvátní péče.¹⁴⁶

Příčiny vzniku a rozvoje kriminality jsou multifaktoriální. Kriminální chování je výsledkem interakce mezi komplexem vnějších jevů a vlastností pachatele.¹⁴⁷ Podstatný význam pro vyšší pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání mají následující biopsychosociální faktory, které jsou ve vzájemné interakci:¹⁴⁸

- **Biologické faktory** – mezi biologické faktory se řadí pohlaví, věk nebo vrozené dispozice k určitým způsobům reagování
- **Psychické faktory** – mezi psychické faktory se řadí úroveň mentálních schopností, temperament nebo výskyt psychopatie (např. porucha osobnosti)
- **Sociální faktory** – mezi sociální faktory se řadí socializace jedince a zejména činitelé socializace, které mají vliv na případné kriminální chování

Vrozené dispozice k určitému způsobu reagování (impulzivita, dráždivost, obtíže se zvládním frustrací) mohou zvýšit riziko kriminálního chování. Důležitá je i zkušenost navozená vlivy prostředí, v němž jedinec žije, vyplývající z jeho životní situace.¹⁴⁹

Identita adolescenta má rovněž vliv, zda se bude adolescent dopouštět kriminálního chování, neboť nedostatek užitečných žádoucích rolí je také jedním z faktorů, které se objevují v genezi páchaní trestné činnosti. Něčím být, někam patřit, zastávat nějaký

¹⁴⁶ Srov. KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 82 – 83.

¹⁴⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014, s. 736.

¹⁴⁸ Srov. FISCHER, Slavomil a Jiří Škoda. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 157 – 158.

¹⁴⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatie pro pomáhající profese*, 2014, s. 736.

konglomerát rolí patří k lidské charakteristice a každý člověk nějaké role, ať chce či nechce, skutečně hraje. Bezvýchodnost života delikventů pak spočívá často v subjektivní neschopnosti či objektivní nemožnosti hrát pozitivní prosociální role, neboť v jejich referenčních skupinách se tyto role většinou vůbec nepředpokládají. Takoví jedinci se tak stále pohybují v okruhu sociálních vazeb a kontaktů, které jsou sociálně patologické a neumožňují jim vybřednout ze života, jenž je dříve či později dovede ke spáchání nového trestného činu.¹⁵⁰

Delikventní chování u mládeže může mít mnoho individuálních příčin. Je to například nedostatečná či nejistá vazba novorozeného dítěte s matkou, nevhodný styl výchovy, nevhodné vzory okolí (například výskyt agrese v rodině), nedostatečná péče ze strany pečujících osob (zejména rodičů) nebo sociální rizika jako je například užívání návykových látek a podobně.¹⁵¹

4.2.3. Vybrané teorie kriminálního chování

Pro vysvětlení zdrojů, které vedou ke vzniku a rozvoji delikvence, kriminality a souvisejících sociálně patologických jevů, vznikaly postupně různé teoretické přístupy a koncepce. Příčiny vzniku a rozvoje delikventního chování jsou multifaktoriální a rozdělují teorie kriminálního chování na biologicko-psychologické teorie, psychologické teorie, sociologické teorie a polyetiologické a interdisciplinární teorie. Tyto teorie vycházejí z různých hledisek. Biologicko-psychologické teorie jsou postavené zejména na poznatcích z psychiatrie a neuropsychologie a zahrnují především biologické aspekty kriminálního chování jako například vliv genetiky nebo mentálních schopností. Psychologické teorie vidí zdroj kriminálního chování v psychice člověka, v jeho duševních pochodech. Sociologické teorie se zaměřují na společensky nepřijatelné chování a jeho souvislost v různých společenských kontextech jako například vliv prostředí nebo kultury. Polyetiologické a interdisciplinární teorie se snaží o zkoumání souhrnného působení biologických, sociálních, psychologických a dalších charakteristik jedince. Představitelé této teorie byli manželé Sheldon a Eleanor Glueckovi, kteří za hlavní příčiny delikvence a kriminálního chování považovali tyto činitele:

¹⁵⁰ Srov. VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 26.

¹⁵¹ Srov. BŘICHÁČEK, Václav. Maladaptované děti a mladiství. In: DUNOVSKÝ, J. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, s. 154 – 155.

duševní zaostalost, charakterovou nestálost, deficitní rodinné prostředí a vliv špatných přátel.¹⁵²

V souvislosti s antisociálním chováním se často operuje význam sociálních, psychologických a biologických faktorů. Analýza působení všech a hlavně jejich vzájemných interakcí je poměrně vzácná. Proto do popředí vystupují teorie, které se snaží vysvětlit kriminalitu a antisociální chování vzájemně se ovlivňujícími sociálními a biologickými faktory.¹⁵³

4.2.4. Biosociální teorie kriminálního chování

Biosociální teorie kriminálního chování, jejímiž představiteli jsou například Hans Eysenck, Sarnoff A. Mednick, Wouter Buikhuisem nebo Terie Edith Moffitt, předpokládá, že agresivní a antisociální chování je motivované zevnitř. Proto se takové chování vyskytuje přirozeně, dokud se nedostane do kontaktu s trestem. Utlumení agrese se dosahuje klasickým podmiňováním, při kterém dochází u dítěte k spojení antisociálního chování s trestem při jejich současném výskytu. Eysenckova teorie předpokládá paradoxní biosociální interakci v antisociálním chování. V normálním prostředí se lidé, u kterých podmiňování probíhá pomalu, stávají asociálními. Je to důsledek toho, že se nenaučili tlumit nevhodné chování. U lidí, u kterých probíhá podmiňování pomalu, se však v menší míře projevuje vliv negativního sociálního prostředí. U těchto lidí je menší pravděpodobnost zvýšeného antisociálního chování pod vlivem negativního prostředí v porovnání s lidmi, u kterých probíhá podmiňování rychle. Děti, u kterých probíhá podmiňování rychle, si v negativním sociálním prostředí rychle osvojují antisociální návyky.¹⁵⁴

Mednickova teorie předpokládá, že deficity nervového systému některých jednotlivců mají za následek nízkou úroveň podmiňování a neschopnost naučit se jednat v souladu se zákony. O deficitech nervového systému se předpokládá, že mohou být dědičné. Děti s takovými deficity, které vyrůstají v nevhodném sociálním prostředí, jsou považované za nejrizikovější skupinu z hlediska antisociálního chování. Podle Mednicka se děti učí vhodnému chování prostřednictvím pasivního vyhýbání. Dítě se vyhýbá tomu, za co může být

¹⁵² Srov. VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil Fischer. *Psychologie kriminálního chování*. Praha: Grada, 2020, s. 76 – 90.

¹⁵³ Srov. LOVAŠ, Ladislav. Člověk a zákon: Sociálne normy, sociálna spravodlivosť a psychológia práva. In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998, s. 117.

¹⁵⁴ Srov. Tamtéž, s. 117.

potrestané. Biologickou složkou je prožívání strachu z potrestání nevhodného chování. Sociální složku reprezentuje vliv prostředí. Dítě musí zažít konzistentní a přiměřené potrestání za nevhodné chování. Když chybí obě složky, zvyšuje se pravděpodobnost antisociálního chování.¹⁵⁵

Buikhuisenova teorie chronické juvenilní delikvence vychází z modelu interakce osoby a prostředí. Antisociální chování je výsledkem působení faktorů na straně osoby a na straně prostředí. Na straně osoby jde o faktory biologické, kognitivní, psychologické a psychiatrické. Ze sociálního prostředí vystupují do popředí rodina, blízcí nebo sociálně politická úroveň. Podle Buikhuisenovy teorie je dítě náchylné chovat se chronicky antisociálně, když má deficity v obou sférách. Přitom výskyt deficitů v jedné sféře může vyvolat deficity i v druhé sféře. Například v některých případech mohou biologické deficity zvýšit pravděpodobnost negativních reakcí sociálního prostředí, jako je odmítání ze strany rodičů nebo vrstevníků. Na druhé straně může mít negativní sociální prostředí jisté negativní následky na biologický a osobnostní vývoj dítěte ve vztahu zvýšení pravděpodobnosti antisociálního chování.¹⁵⁶

V jiné teorii (teorii antisociálního chování jako přetrvávající životní dráhy), jejíž představitelkou je T. E. Moffit, se předpokládá, že biologické předpoklady antisociálního chování se objevují již před narozením nebo krátce po něm. Jde o zděděné dispozice a důsledky prenatálních komplikací, které mají za následek neuropsychologické deficity nervového systému. Projevují se jako problémy temperamentu, kognitivní deficity a zpomalení motorického vývoje. Důležitou okolností z hlediska současného výskytu biologických a sociálních deficitů je jejich možná vzájemná souvislost, hlavně tam, kde mají biologické deficity biologický charakter. Výskyt těchto deficitů je spojený s vysokou pravděpodobností, že podobnými deficity trpí i jeden z rodičů. Jejich problémy se potom promítají do prostředí, ve kterém dítě s temperamentními, kognitivními nebo neuropsychologickými deficity vyrůstá. Přitom i nevhodné sociální prostředí může negativně ovlivnit vznik biologických deficitů (nedostatečná nebo nevhodná péče, špatné zacházení, nevhodná výživa apod.). To vše zvyšuje pravděpodobnost výskytu nejrizikovější kombinace, kterou představuje současný výskyt biologických a sociálních deficitů.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Srov. LOVAŠ, Ladislav. Člověk a zákon: Sociálne normy, sociálna spravodlivosť a psychológia práva. In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998, s. 118.

¹⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 118 – 119.

¹⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 119.

Biosociální teorie vycházejí z toho, že člověk má tendenci se chovat antisociálně, pokud si během socializace neosvojí nebo nenaučí způsob jak ho tlumit. Tento proces je významně ovlivněný deficitem nervového systému, respektive některými jeho charakteristikami a sociálním prostředím. Tyto teorie se shodují v tom, že největší pravděpodobnost chronického antisociálního chování se váže na soubor biologických deficitů (predispozic) a negativním sociálním prostředím.¹⁵⁸

4.3. Kriminalita mládeže jako důsledek poruchy socializace

Kriminalita a související sociálně patologické jednání vznikají ve vztahu ke společnosti. Souvislost jejich vzniku se společenskými faktory je zřejmá. Jak již bylo uvedeno výše, delikventní a kriminální chování je ve skutečnosti důsledkem působení řady různých biopsychosociálních faktorů.¹⁵⁹

Sigmund Freud (1856 – 1939) tvrdil, že kriminální sklony mají všichni lidé a tyto sklony a tlaky mají zatlačené do nevědomí. V procesu socializace se jedinec učí tyto sklony dostat pod kontrolu. Podle Freuda je neobecnějším prvkem přispívajícím ke zločinnému jednání chybná identifikace s rodiči. Pokud je dítě socializováno špatně, dochází ke vzniku antisociálních impulzů, které je možné nasměrovat ven nebo dovnitř. Pokud dovnitř, dítě se stává neurotikem, pokud ven, stává se zločincem. Na Sigmunda Freuda navázal rakouský psychoanalytik August Aichorn (1878-1949), který považoval kriminalitu mladistvých za důsledek psychologické dispozice, které říkal „latentní delikvence“. Podle Aichorna když selže socializace a emoční vývoj, může se latentní delikvence stát převažujícím chováním. Britský psycholog a psychiatr John Bowlby (1907-1990) soudil, že na dítě má emoční dopad, když je odloučeno od matky nebo matkou odvrženo. To je takzvaná mateřská deprivace, která může vysvětlit pozdější deprivaci. Pokud dítě nebude mít blízký vztah s matkou, může být později poznamenáno poruchami osobnosti.¹⁶⁰

Sigmund Freud věnoval pozornost spíše duševním patologiím než zločinnému jednání. Spjoval je s nevědomými pocity provinění u osoby, která si uchovala dětský oidipovský (nebo Elektrín) komplex. Byl přesvědčen o tom, že u mnoha trestných činů, zvláště u mladistvých, je možné nalézt velice silně rozvinuté pocity viny existující již před zločinem.

¹⁵⁸ Srov. LOVAŠ, Ladislav. Člověk a zákon: Sociálně normy, sociální spravedlivost a psychologie práva. In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998, s. 119.

¹⁵⁹ VETEŠKA, Jaroslav et al. *Psychologie kriminálního chování*. Praha: Grada, 2020, s. 74.

¹⁶⁰ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologie zločinu*. Praha: Portál, 2011, s. 52 – 53.

Právě ty nejsou důsledkem, ale motivem jednání. Objevují se tehdy, jestliže jedinec bývá schopen spojovat nevědomé pocity viny s něčím velmi reálným a bezprostředním.¹⁶¹

Erik H. Erikson (1902 – 1982) se zabýval krizí identity. Pojímal je jako periody vážných osobních hledání odpovědí na závažné životní otázky u člověka, který na sebe bere námahu rozhodovat o svých vlastních hodnotách a smyslu. Adolescent procházející krizí identity může projevovat nekontrolovatelné chování v experimentech s drogami nebo může vykazovat jiné formy sociálně patologického chování.¹⁶² Dalším kritickým momentem pro adolescenta se může stát konfrontace s autoritami. Ať už se jedná o rodiče, učitele nebo společnost jako celek ve spojitosti právě s delikventním chováním.¹⁶³

Model delikventního jednání opírající se o psychoanalytické teorie směřuje k vykreslení agresivní, frustrované osoby, jejímž životním událostem a trablům vévodí to, co se s ní stalo v raném dětství. Jestliže vztahy mezi rodiči a dítětem jsou takové, že osvojení hodnot bude vadné, dítě nedosáhne rozvinuté sebekontroly nad svým vlastním excesivním chováním. Představitelé behaviorální teorie trvají na tom, že lidské jednání se rozvíjí prostřednictvím procesů učení. Behaviorální teorie sociálního učení představují proud, který je velice významný pro pojetí deviantního jednání a kriminality. Teoretici sociálního učení tvrdí, že lidé se nerodí se schopnostmi k násilnému jednání, ale učí se násilí prostřednictvím životních zkušeností. Násilné jednání si lidé osvojují prostřednictvím druhých osob a pozorováním jejich jednání, sledováním filmů a televizních pořadů s násilnými výjevů.¹⁶⁴

Jeden z představitelů teorie sociálního učení Albert Bandura připisoval v procesu sociálního učení značný význam procesům imitace a identifikace. Imitace znamená, že jedinec kopíruje formy specifického jednání podle nějakého modelového chování. V řadě experimentů prokázal, že děti mohou napodobovat modelové agresivní jednání. Když například dospělý tloukl panenku nebo ji zkusil nadávat, dítě se následně při hře s panenkou chovalo analogicky. Ukázalo se i to, že děti jsou schopné po nějakém čase tuto hru zdokonalovat a týrat své panenky rafinovaněji, než původně činili dospělí. Bandura se svými spolupracovníky vyvodil z této skutečnosti poznatek, že dítě se učí pomocí imitace až do doby, kdy se objevuje proces identifikace. Ta znamená, že dítě utvoří vlastní strukturu rolí,

¹⁶¹ KOŤA, Jaroslav. Přehled teorií sociálních deviací. In: *Poruchy socializace u dětí a dospělých*. Praha: Grada, 2015, s. 92 – 93.

¹⁶² Srov. tamtéž, s. 92 – 93.

¹⁶³ Srov. LORENC, Jan. Krizová intervence u dospívajících. In: VODÁČKOVÁ, D. et al. *Krizová intervence*. Praha: Portál, 2007, s. 282 – 283.

¹⁶⁴ Srov. KOŤA, Jaroslav. Přehled teorií sociálních deviací. In: *Poruchy socializace u dětí a dospělých*. Praha: Grada, s. 94 – 96.

kde nevolí pouze jednu formu jednání, ale rozšiřuje paletu možných způsobů jednání. Po identifikaci s rolovým jednáním je dítě schopné vyvozovat nové formy chování, které jenom nereprodukuje, ale vytvářejí vlastní nové podoby jednání.¹⁶⁵

4.3.1. Rodina jako příčina kriminálního chování mládeže

Rodina je sociálním prostorem, který po celý život zásadně ovlivňuje socializaci osobnosti.¹⁶⁶ V rodině se utváří důvěra v sebe, motivačně volní charakteristiky, postoj k sobě samému i personálnímu okolí obecně. Jak již bylo uvedeno ve druhé kapitole, v rodině se formují modely chování, přijímají se regulační činitelé těchto forem chování, dochází k předávání a interiorizaci norem, k seznamování se s různými druhy sankcí.¹⁶⁷ V rodině dítě poznává základní sociální a kulturní hodnoty a normy a vytváří si jejich hierarchii. Pod jejím vlivem se vytváří sociální a morální cítění.¹⁶⁸

Rodina je prostředím, které poskytuje dítěti základní orientaci v okolním světě a v podstatě mu poskytuje vše potřebné pro plynulé zařazení do společnosti. V rámci rodinné interakce neprobíhá pouze výchova dětí, ale vzájemné působení formuje všechny členy rodiny jak bezprostředně, tak i dlouhodobě. Je to právě rodina, která působí jako regulátor nežádoucích činností. Důležitá je výchova, která je podstatná a obtížně nahraditelná, i když v minulosti zde panoval názor, že právě tato funkce bude snadno nahraditelná vlivem kolektivu, působením výchovných institucí, růstem významu skupiny vrstevníků. Zdá se však, že specifická dynamika probíhající v rodině tvoří zcela jedinečné prostředí pro formování postojů ke světu, blízkému okolí a sobě samému. Rodina vytváří hodnotové orientace, tvoří základ pro formování vlastního „já“, koncepci vlastního života.¹⁶⁹

Rodina však může zdravý vývoj dítěte ohrozit. Za ohrožování zdravého dítěte je fakticky považován stav, kdy dítě propadne alkoholu, drogám, živí se prostitucí, je zapojeno do výroby dětské pornografie, opakovaně páchá přestupky nebo úmyslné trestné činy,

¹⁶⁵ Srov. KOŤA, Jaroslav. Přehled teorií sociálních deviací. In: *Poruchy socializace u dětí a dospělých*. Praha: Grada, 2015, s. 96.

¹⁶⁶ Srov. ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s. 192 – 194.

¹⁶⁷ Srov. ŠULOVÁ, Lenka. Člověk v rodině In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I.*, Praha: Portál, 1998, s. 303.

¹⁶⁸ Srov. DUNOVSKÝ, Jiří a Jiří Kovařík. Rodina. In: DUNOVSKÝ, J et. al.. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, s. 99.

¹⁶⁹ Srov. ŠULOVÁ, Lenka. Člověk v rodině In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I.*, Praha: Portál, 1998, s. 326 – 327.

dlouhodobě a opakovaně chodí za školu, žebrá, propadne hazardním hrám a podobně.¹⁷⁰ Rodina také dítě ohrožuje, když ho navádí ke kriminálnímu chování.¹⁷¹

Rodiny, v nichž se u dětí nebo dospívajících vyskytuje rizikové chování, nejsou všechny stejné. Z hlediska vztahu mezi rizikovým a delikventním chováním dospívajícího a rodinným vztahovým kontextem se rozlišují přinejmenším tři typy rodin:¹⁷²

- Rizikovým, případně delikventním chováním dospívajícího je rodina zaskočena, protože se tímto způsobem v rodině nikdo nechoval a nechová. Toto chování vyplývá z vrozených dispozic dospívajícího (ADHD, snížený intelekt), je případně ovlivněno vrstevnickou skupinou a nedostatečnou kontrolou ze strany rodičů. Reakce dospělých pak může vést k polarizaci jejich postojů (např. přísný, trestající, nebo dokonce zavrhuje otec versus ochranná matka, bagatelizující vážnost chování dospívajícího). Cílem podpory rodiny pak může být zvládnutí reakce rodičů a koordinace jejich postojů vůči dítěti a jeho problémům.
- Rizikové, případně delikventní chování je v rodině normálním způsobem chování. Dospívající jen kopíruje dospělé vzory. Potom takové chování v rodině nevyvolá žádnou reakci, nebo dokonce vyvolá reakci pochvalnou (např. když dospívající přispěje do rodinného rozpočtu penězi, které utržil za ukradené kolo). V těchto případech je nutné ovlivňovat rodinné normy, a to především působením na dospělé.
- Třetí možností je, že delikventním chováním dospívající reaguje na soubor vážných problémů své rodiny. Jeho činy mohou sloužit jako sjednocující a aktivizující impulz v prostředí, kde by se jinak každý zabýval sám sebou a myslel jen na své frustrované potřeby. V takových případech je žádoucí pracovat s celou rodinou nejen na postoji k delikventnímu chování dospívajícího, ale i na řešení dalších, souvisejících problémů.

Rodina může být pro děti a dospívající ohrožujícím faktorem, pokud je v rodině například domácí násilí, v rodině jsou časté konflikty mezi rodiči nebo se rodič sám chová delikventně. Rodič, který se sám chová delikventně, nadměrně pije, bere drogy, je často nezaměstnaný nebo vykazuje jiné sociálně patologické jevy, zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude během

¹⁷⁰ Srov. PAZLAROVÁ, Hana. Výchova dětí In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*, Praha: Praha, 2014, s. 83.

¹⁷¹ Srov. MATOUŠEK, Oldřich. Rodina ohrožující dítě. In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*, Praha: Portál, 2014, s. 93.

¹⁷² Srov. MATOUŠEK, Oldřich. Rodina s rizikovým dítětem. In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*, Praha: Portál, 2014, s. 105 – 106.

dospívání přestupovat meze zákona. Rizikovým faktorem je rovněž i nepřítomnost rodičovské postavy v rodině. V rodině delikventně se chovajících dospívajících často chybí otec, a to vinou rozvodu nebo kvůli tomu, že s matkou dítěte nikdy nezačal žít. Způsob řešení konfliktů v rodině má nepochybně vztah k delikventnímu chování dětí. Řadou výzkumů je potvrzeno, že děti vyrůstající v rodinách, kde je mnoho otevřených konfliktů mezi rodiči, mají větší sklon ke kriminálnímu chování než děti vyrůstající v klidném rodinném prostředí.¹⁷³

Je-li stres a odcizení přenášeno do rodinného prostředí, děti a dospívající prožívají odcizení od rodičů a mají podobnou konfliktní zkušenost i se společenskými institucemi, zvláště pak se školou. Pocity odcizení jsou u dětí a dospívajících posilovány sdružováním se skupinou podobně odcizených vrstevníků.¹⁷⁴

Selhávání rodiny v jejích základních funkcích vystavuje děti situacím, které mohou být nad jejich adaptační možnosti. Toto selhávání je pravděpodobnější v rodinách, kde jeden nebo oba rodiče jsou nezletilí; tam, kde dítě vychovává rodič samotný; v situaci rozvodu; tam, kde rodiči je rodič nemocný (zejména duševní nemocí) či závislý na návykových látkách, případně na hracích automatech. Osobnostní anomálie rodiče je často spojena se sociálním selháváním dítěte – rodič například nezvládá svou zlost, čímž jednak dítě přímo deptá, jednak mu poskytuje nevhodný příklad řešení konfliktů. Rodič se může chovat protispolečensky a také v tomto ohledu může představovat pro dítě vzor. I ekonomické selhávání rodiny, pojící se s nízkou kvalitou bydlení, s nedostatečnou výživou a se špatnou hygienou, děti ohrožuje.¹⁷⁵

V případě, že rodina řádně neplní svou funkci, může se stát pro její příslušníky zdrojem negativního vývoje, poruch chování a vzniku a rozvoje sociálně patologických jevů. V takovém případě hovoříme o afunkční a dysfunkční rodině. Taková rodina není schopna zajistit normální vývoj dítěte a plnit požadavky společnosti na jeho výchovu. V dysfunkční rodině zpravidla existují mezi partnery napjaté vztahy. Ty narušují rodinné klima, respektive rodinnou soudržnost, bez níž je úspěšná výchova značně problematická. U některých méně odolných jedinců dochází vlivem těchto napjatých vztahů až k psychické traumatizaci.¹⁷⁶

Děti z dysfunkčních rodin se velmi často potýkají s pocity psychické deprivace. Ta vzniká následkem dlouhodobého neuspokojování citových potřeb. Takové děti se pak často

¹⁷³ Srov. MATOUŠEK, Oldřich a Matoušková, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011, s. 42 – 48.

¹⁷⁴ Srov. KOŤA, Jaroslav. Sociální deviace a společenský řád. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, s. 131.

¹⁷⁵ MATOUŠEK, Oldřich. Sociální práce s rizikovou mládeží. In: MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2010, s. 269.

¹⁷⁶ FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 142.

vyznačují některými psychickými zvláštnostmi, někdy až poruchami negativně ovlivňujícími jejich postupné zařazování do společnosti. Rodiče se jim většinou nevěnují tak, jak by měli, a nesledují důsledně náplň a trávení jejich volného času. Případná výchovná opatření nemají větší účinnost. Většinou přicházejí pozdě a navíc bývají často neadekvátní (tělesné tresty, striktní zákazy atd.). Při řešení obtížných životních situací tyto děti poměrně často selhávají a mnozí se v důsledku toho obrací k alkoholu a drogám, ale i k závažnějším sociálně patologickým formám chování.¹⁷⁷ Poruchy rodinného života se dotýkají všech složek života. Proto vyžadují při svém pojetí i řešení účast řady příslušných disciplín.¹⁷⁸

Dospívající, který nedokáže dodržovat společenské normy, byl pravděpodobně rodiči špatně trénován ve smyslu vnitřní disciplíny. Příliš tvrdá disciplína a agresivní chování rodiče k dítěti může být důvodem delikventního chování u dětí. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovolenému způsobu chování. Časté a drastické tresty jsou vždy málo účinné, dítě se rodiči vnitřně vzdaluje, předstírá, lže a manipuluje, aby se tvrdému trestu vyhnulo. Tím jsou paradoxně posilovány způsoby chování, kterým má výchova bránit. Všechny popsané nedostatky v uplatňování rodičovské disciplíny prokazatelně předcházejí delikventnímu chování dětí a probíhají také souběžně s ním.¹⁷⁹

Pro zajímavost, americký kriminolog Richard L. Dugdale (1841 – 1883) se zabýval studiem „kriminálních rodin“. Konkrétně se zabýval sledováním tzv. Jukes family. Odhalil, že z 29 příbuzných v této rodině jich bylo 17 uvězněno a 15 obviněno z různých zločinů. Našel třeba muže zvaného Max, potomka holandských přistěhovalců, který byl předkem 76 odsouzených zločinců, 18 vyhazovačů v nevěstincích, 12 prostitutek atd., také dost slabomyslných v té rodině bylo. Nejen tento, ale i další podobné případy pak vedly k úvahám o tom, jakou roli má dědičnost a prostředí a co by se s tím dalo dělat. Dugdale navrhuje zabývat se veřejným zdravím a výchovou dětí.¹⁸⁰

¹⁷⁷ FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, s. 144.

¹⁷⁸ DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 12.

¹⁷⁹ Srov. MATOUŠEK, Oldřich a Matoušková, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011, s. 44.

¹⁸⁰ Srov. JANDOUREK, Jan. *Sociologie zločinu*. Praha: Portál, 2011, s. 28.

5. Sociální práce v kontextu prevence sociálně patologických jevů

V předešlé kapitole jsem popsal, že hlavní příčinou kriminality mládeže je rodina a prostředí, ze kterého děti a dospívající pocházejí. Proto se v poslední kapitole budu zabývat sociální prací, která díky svým metodám a nástrojům zmírňuje dopady kriminality mládeže a dalších sociálně patologických jevů, které s kriminalitou souvisejí.

Sociální práce je oborem dost širokým a má mnoho specializací. V této kapitole definuji pomocí odborných zdrojů sociální práci, abych mimo jiné poukázal na to, že sociální práce disponuje preventivními nástroji k řešení sociálně patologických jevů. Vzhledem k tomu, že cílem práce je rovněž i to, jak předcházet kriminálnímu chování mládeže prostřednictvím sociální práce, zmíním i prevenci v sociální práci a její formy s přesahem do prevence kriminality.

V další části kapitoly se budu zabývat primárně sociální prací s rizikovou mládeží a rodinou, a to ze dvou hledisek, jednak z hlediska sociální služeb, tak rovněž z hlediska sociálně-právní ochrany dětí, zejména ze strany obecních úřadů s rozšířenou působností.

Vzhledem k tomu, že se zabývám kriminalitou mládeže, v kapitole pojednávající o sociální kuratele zmíním přesah do trestního práva a jakým způsobem se trestní právo a sociální práce z hlediska sociální kurately pro děti a mládež překrývá a snaží se o preventivní působení kriminality mládeže. Kapitulu zakončím nástroji, které se používají v rámci sociálně-právní ochrany dětí, a to je vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny a tvorba individuálního plánu ochrany dítěte.

5.1. Obecná východiska sociální práce

Definovat sociální práci je poměrně obtížné vzhledem k tomu, že jsou zde různé formy sociální práce. Sociální práce například zahrnuje vše od humanitární práce, přes sociální práci s rodinou až po sociálně právní poradenství. Sociální práce se snaží o lepší život jedinců, rodin, skupin nebo komunit.¹⁸¹ Sociální práci se podařilo definovat jako „*společenskovední disciplínu a jako oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti)*. Sociální práce se opírá

¹⁸¹ Srov. *Definition of Social Work*. [online] [cit. 2021-01-30] Dostupné na WWW: <<https://www.humanservicesedu.org/definition-social-work/>>.

jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout způsobilosti k sociálnímu uplatnění nebo ji získat zpět. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. U klientů, kteří se již společensky uplatnit nemohou, podporuje sociální práce co nejdůstojnější způsob života.“¹⁸²

Sociální práce pracuje s metodami, které by se daly rozlišit do několika skupin. Například podle časového hlediska, kam se řadí sociální management, z demografického hlediska, v rámci něhož se sociální práce zabývá určitou sociální skupinou (např. sociální práce s mládeží, seniory apod.), statusového hlediska podle statusu cílové skupiny (sociální práce s nezaměstnanými), hlediska dle výkonu práce (terénní sociální práce) nebo podle druhu vykonávané činnosti (sociální služby, sociální poradenství apod.).¹⁸³

Cílem sociální práce je především poskytnout pomoc ve formě uspokojení sociálních potřeb klienta, ale také zajištění kontroly v případě společensky nežádoucího nebo deviantního chování.¹⁸⁴ Cílem sociální práce však není jen pomoc nebo sociální kontrola, ale je také o předcházení sociálních problémů.¹⁸⁵

5.2. Prevence v sociální práci

V rámci sociální práce hovoříme o prevenci zejména ve vztahu předcházení sociálního selhání, které může mít mimo jiné podobu kriminality a dalších sociálně patologických jevů. Rizikové způsoby chování se obvykle u jednoho člověka nevyskytují samostatně, ale jsou propojeny. Proto je efektivní se v rámci prevence zaměřit na řešení problémů komplexně, tedy například podporovat životní styl jedinců, způsob komunikace s lidmi nebo vhodně strukturovat volný čas. Pro komplexnější typy prevence se nejlépe hodí prostředí škol nebo vzdělávacích institucí.¹⁸⁶

¹⁸² MATOUŠEK, Oldřich. Úvod: Cíle a úrovně sociální práce. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha. 2003, s. 11,

¹⁸³ Srov. LEVICKÁ, Jana. *Metody sociální práce*. Trnava: Trnavská univerzita. 2003, s. 19 – 20.

¹⁸⁴ Srov. NEČASOVÁ, Mirka. Profesionální etika. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha. 2003, s. 25.

¹⁸⁵ Srov. NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2011, s. 11.

¹⁸⁶ Srov. MATOUŠEK, Oldřich. Prevence sociálního selhání. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 127 – 128.

5.2.1. Formy prevence

Preventivní aktivity lze s ohledem na potřeby cílových skupin, na které má působit, různě utřídit. Můžeme například hovořit o prevenci negativní a pozitivní. Prvně jmenovaný přístup představují represivní opatření k ochraně dětí a mládeže před jevy, které je svými důsledky poškozují. Mezi negativní sankce patří odstrašující tresty pro násilníky nebo distributory drog, rozmístění kamer, policistů či členů ochranky v prostorách škol a jiných výchovných zařízení a podobně. Pozitivní prevencí je myšleno zejména prevence primární.¹⁸⁷

Prevenci můžeme rozdělit do dvou velkých kategorií dle obsahového zaměření prevence:¹⁸⁸

- **Sociální prevenci**

U prevence sociální je středem pozornosti především jedinec a jeho sklony k páčání trestné činnosti a dále prostředí, v nichž probíhají procesy socializace a sociální integrace, tedy rodina, škola, sféra volného času, komunita v místě bydliště, prostředí zaměstnání apod. Patří sem do značné míry i problematika účinnosti trestů a dalších výchovných opatření, vězeňství a postpenitenciární zacházení.

- **Situační prevenci**

U prevence situační je jak akcentováno její aktuální působení na odstraňování příležitostí k páčání deliktů spojené s globálním omezováním kriminogenních situací, tak jsou zmiňovány snahy o zvyšování rezistence obyvatelstva vůči kriminalitě a o zvýšení rizika dopadení a odhalení potenciálního pachatele, který si toto zvýšené riziko musí také uvědomovat. Opatření situační prevence mají převážně charakter technický, organizační a administrativní (např. zvýšení viditelnosti určitého prostředí, zdokonalení hlídkové a pořádkové služby policie, různé propagační kampaně apod.).

V odborné literatuře je zmiňována ještě jedna kategorie, která se řadí mezi obsahově zaměřenou prevencí, a to je prevence viktimní, jejímž účelem je předcházení tomu, jak se nestát obětí trestného činu.¹⁸⁹

¹⁸⁷ JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 67.

¹⁸⁸ VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 12.

Obecně se prevence dělí na primární, sekundární a terciární.¹⁹⁰ V odborné literatuře se také hovoří o tom, že se jedná o prevenci podle jejích adresátů neboli těch, na koho, respektive na jakou cílovou skupinu míří.¹⁹¹ V případě primární prevence jde o soubor komplexních opatření směřujících k upevnění zdraví, dodržování zákonnosti a posilování morálních kvalit společnosti. Patří sem zmapování konkrétních rizik, porozumění příčinám odchylek a uplatňování účinných obranných mechanismů. Primární prevenci ještě dělíme na nespécifickou prevenci a specifickou prevenci.¹⁹²

Primární nespécifickou prevenci představují především aktivity zacílené na rozvoj sociálních a komunikačních kompetencí, zvyšování odolnosti mládeže vůči zátěži a kvalitní trávení volného času. Preventivní činnosti jsou v případě nespécifické prevence namířené na běžnou populaci, zejména na děti a mládež, u nichž nejsou patrné výchovné problémy. Oproti tomu specifická primární prevence je zacílena na předcházení konkrétních problémů. Sekundární prevence se zaměřuje především na jedince, kteří jsou nějak ohroženi či oslabeni. Sekundární prevence cílí často na děti a dospívající, u nichž se vyskytuje některá z forem rizikového chování.¹⁹³

Terciární prevence se orientuje na osoby, které jsou již defektní socializací nějak poznamenané, popřípadě trpí společenskou marginalizací, stigmatizací, rozvinutou zdravotní poruchou (závislostí nebo pohlavní chorobou). Zaměřuje se také na způsoby, jimiž lze snížit škody způsobené vadným životním stylem (zneužíváním návykových látek, bezdomovectvím, prostitucí, delikvencí, pobytem v sektě, anorexií apod.). Přijímaná nápravná opatření mají zmírnit následky existující poruchy (poškození zdraví, absence pracovních návyků, chorobné sebedůvěry i sebeúcty a občas je u nich patrna také zhoršená schopnost měnit neadaptivní chování na základě korektivní zkušenosti. Důležitou součástí preventivní práce s touto zvláštní skupinou dětí a mladistvých je reedukace, socioterapie a psychoterapie. Takovou

¹⁸⁹ Srov. VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 7.

¹⁹⁰ Srov. JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 67.

¹⁹¹ Srov. VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 7.

¹⁹² Srov. JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 67 – 70.

¹⁹³ Srov. Tamtéž, s. 69 - 70.

činností se v oblasti školství zabývají především střediska výchovné péče a zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy.¹⁹⁴

Zatímco terciární prevence je obvykle záležitostí ústavní a poustavní péče, v oblasti sekundární prevence a zejména v široce pojaté primární prevenci se zapojuje velké množství organizací, ať už z resortu školství anebo neziskového sektoru.¹⁹⁵

5.2.2. Prevence kriminality mládeže

Ve vztahu prevence kriminality do prevence náleží veškeré aktivity směřující k předcházení páchaní trestných činů, ke snižování jejich výskytu cestou zamezení páchaní nebo neutralizace příčin a podmínek vzniku trestných činů. Patří sem opatření, jejichž cílem či důsledkem je zmenšování rozsahu a závažnosti kriminality, ať již prostřednictvím omezení kriminogenních příležitostí nebo působením na potenciální pachatele a oběti trestných činů. Prevence kriminality tedy představuje pokus eliminovat trestnou činnost ještě před jejím započítáním nebo před jejím pokračováním.¹⁹⁶

Prevence kriminality, zvláště u dětí a mladistvých, je v popředí zájmu vládních strategií. Každoročně jsou ze státního rozpočtu poskytovány dotace na realizaci aktivit v oblasti prevence rizikového chování u dětí a mládeže. Stěžejním nástrojem při prevenci a péči o ohrožené a rizikové děti je meziresortní projekt „Systém včasné intervence“, jehož účelem je zlepšení a zefektivnění spolupráce institucí, do jejichž působnosti spadá péče o ohrožené děti v nejranějších stádiích sociálně patologického vývoje.¹⁹⁷

Základními principy systému včasné intervence jsou rychlost, přiměřenost, cílenost, komplexnost a efektivnost. Tyto vlastnosti definují ideální reakci tohoto modelu spolupráce zainteresovaných institucí. Systém včasné intervence může zkvalitnit péči o ohrožené či rizikové děti, a to pokud jde o rizikové chování dětí, delikventní chování dětí,

¹⁹⁴ JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, s. 69 - 70.

¹⁹⁵ KAPLÁNEK, Michal. Mládež. In: MARTINEK, M. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: JABOK, 2008, s. 82.

¹⁹⁶ VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, s. 6.

¹⁹⁷ Srov. *Strategie prevence kriminality v ČR na léta 2016 až 2020*. [online] [cit. 2021-02-06] Dostupné na WWW: <<https://www.mvcr.cz/clanek/strategie-prevence-kriminality-v-ceske-republice-na-leta-2016-az-2020.aspx>>.

trestnou činnost páchanou na dětech, sociálně-právní ochranu dětí a může ovlivňovat i prostředí, v němž děti vyrůstají.¹⁹⁸

Cíle, jejichž dosahování systému včasné intervence napomáhá, se člení na strategické, primární a sekundární. Strategické cíle zahrnují snížení míry a závažnosti delikvence dětí a trestné činnosti páchané na dětech, tvorbu multidisciplinárních postupů při řešení rizikového postupů při řešení rizikového chování, vytváření podmínek předávání informací, realizaci preventivních opatření a nabídku služeb. Primární cíle se zaměřují hlavně na odklon konkrétního dítěte od kriminální kariéry, a to na základě práce s dítětem a jeho rodinou. Naplnění tohoto cíle vyžaduje včasnost a přiměřenost zásahu, což dává naději na minimalizaci stigmatizace dítěte. Jednou z nejdůležitějších metod je přitom sanace rodiny. Sekundární cíle jsou orientovány na nastavení a zkvalitnění systému péče o ohrožené děti. To znamená vytvoření metodik případů a dále metodik definujících vyhodnocování celého systému a jednotlivých typů řešení případů.¹⁹⁹

5.3. Sociální práce s rizikovou mládeží a rodinou

Pokud chceme hovořit o sociální práci s mládeží, musíme mít na mysli především celý systém prevence sociálně patologických jevů, dále systém sociálně-právní ochrany dětí a potom jednotlivé nabídky sociálních služeb mladým klientům. Všechny tyto služby mládeži a společnosti mohou poskytovat rovněž církve a jednotliví křesťané.²⁰⁰ Podporu adekvátního fungování rodin a mládeže mohou poskytovat rovněž výchovní poradci na školách, pedagogicko-psychologické poradny nebo střediska výchovné péče.²⁰¹

5.3.1. Sociální práce s rizikovou mládeží a rodinou v rámci sociálních služeb

Kromě toho, že rodina je zdrojem podpory, může být i zdrojem stresu, který může vést k sociálně patologickým jevům na straně dětí. Ve společnostech našeho typu, orientovaných

¹⁹⁸ VRBICKÝ, Jan. Systém včasné intervence. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 460.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 461.

²⁰⁰ KAPLÁNEK, Michal. Mládež. In: MARTINEK, M. et. al. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: JABOK, 2008, s. 82 – 83.

²⁰¹ Srov. VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha: Karolinum, 2005, s. 172.

na osobní uspokojení, osobní rozvoj a osobní úspěch, je harmonizace rozdílných zájmů jednotlivých žijících v rodině náročným úkolem. Konflikty osobních a generačních zájmů v rodině mají občanům pomáhat řešit také sociální služby.²⁰²

V rámci sociálních služeb se prevencí sociálně patologických jevů zabývají sociální služby pracující s rodinou nebo mládeží. Mezi takové služby patří sociálně aktivizační služby nebo nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. Obě tyto služby definuje zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a spadají do služeb sociální prevence.²⁰³

5.3.2. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež nabízejí služby zaměřené na neorganizované děti a dospívající ohrožené společensky nežádoucími jevy.²⁰⁴ Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež mohou v případě kriminálních subkultur pomoci mládeži vystoupit z takové subkultury a resocializovat se zpět do společnosti. Dále mohou nabízet i základní poradenství těm, kteří se dostali do konfliktu se společností.²⁰⁵ Cílem nízkoprahových zařízení pro děti a mládež je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace.²⁰⁶ Pojem nízkoprahová zařízení pro děti a mládež se používá od konce 90. let 20. stol. a vedle setkávání mladých lidí se činnost nízkoprahových zařízení pro děti a mládež zaměřuje rovněž na terénní sociální práci ve formě streetworku.²⁰⁷

Dospívající navštěvující mimoškolní programy například formou volnočasových organizací, vykazují lepší školní výsledky, mají lepší školní docházku a lepší chování. Vliv vrstevnických skupin je v období dospívání silnější než vliv rodičů, proto jsou mimoškolní

²⁰² MATOUŠEK, Oldřich. Práce s dětmi a s rodinou. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha, 2003, s. 184.

²⁰³ Srov. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 26. 4. 2020.

²⁰⁴ Srov. KAPPL, Miroslav. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*, 2013, s. 411.

²⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 411.

²⁰⁶ Srov. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 26. 4. 2020.

²⁰⁷ Srov. KAPLÁNEK, Michal. Mládež. IN: MARTINEK, M. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: JABOK, 2008, s. 82.

programy pozitivní v tom smyslu, že dospívajícím může dát prostor k pozitivní motivaci ze strany vrstevníků v případě žádoucího chování.²⁰⁸

Zatímco dobře socializovaní mladí lidé svůj volný čas tráví více doma nebo při cílevědomě zaměřených zájmových činnostech a umí si jej dobře zorganizovat, v nízkoprahových zařízeních převládají mladí lidé s různými sociálními problémy. Proto je důležité, aby zařízení nabízející klubovou činnost mohla poskytovat mladým lidem jak výchovný program, tak i sociální služby.²⁰⁹

Sociální služby pracující s rizikovou mládeží mohou například poskytovat mentoring pro děti a dospívající, jehož účelem je zejména podpora dětí a dospívajících v upevnění a rozvoji dovedností a zkušeností, které později uplatní v osobním a profesním životě. Mentoring je vykonáván zpravidla dobrovolníky.²¹⁰ Mentoring se začal uplatňovat jako silná a zároveň nenákladná preventivní metoda intervence pro sociálně znevýhodněné děti a dospívající.²¹¹ Mentoringové intervence se zaměřují například na předcházení sociálně patologických jevů tím, že se snaží pozitivně působit na děti a dospívající, aby se u nich neprohlubovalo rizikové chování. Dále například kompenzují nedostatek přirozených vazeb, jež se dětem a dospívajícím nedostávají například v rodině nebo komunitě. V neposlední řadě především pomáhají dětem a dospívajícím získat sociální dovednosti a kompetence k tomu, aby mohli plně fungovat a respektovat normy většinové společnosti.²¹²

5.3.3. Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení vývoje dítěte.²¹³ Jakýmsi nástrojem sociálně aktivizačních služeb je sociální terapie, kterou můžeme charakterizovat jako specifický druh odborné intervence, jejímž cílem je dosahovat přímým i nepřímým působením žádoucích změn v sociálním

²⁰⁸ Srov. LETMAN, S. et al. Reducing Juvenile Delinquency. *Journal of Global Intelligence and Policy*, vol. 5, No. 6, p. 22 – 26.

²⁰⁹ KAPLÁNEK, Michal. Mládež. IN: MARTINEK, M. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: JABOK, 2008, s. 82.

²¹⁰ Srov. BRUMOVSKÁ, Tereza a Seidlová Málková Gagriela. Mentoring a mentoringové intervence pro děti a dospívající. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*, 2013, s. 272 – 274.

²¹¹ Tamtéž, s. 273.

²¹² Srov. tamtéž, s. 273 – 274.

²¹³ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 26. 4. 2020.

fungování rodiny i v jejím sociálním okolí, předcházet vzniku rizikového chování a řešit situace, které bezprostředně ohrožují fungování rodiny.²¹⁴ Rodina se například setkává s řadou problémů, ať už dlouhodobou nezaměstnaností, domácím násilím nebo kriminalitou dospělých i dětí. Smyslem sociální terapie je tak především dosáhnout toho, aby rodina získala kapacitu problém řešit.²¹⁵

Sociální terapii realizují sociální pracovníci, pracující zejména při orgánech sociálně-právní ochrany dětí či v jiných sociálních nebo zdravotnických zařízeních, ať už v oblasti státní správy, neziskové sféry nebo v zařízeních ústavní a ochranné výchovy. Velmi důležitou roli sehrává samozřejmě kvalita vytvořeného vztahu rodiny se sociálním pracovníkem a důvěra k němu. Rovněž komplexní znalost poměrů rodiny, získaná dobře prováděnou sociální diagnostikou, napomůže lepšímu porozumění jejích problémů a vytvoření adekvátního plánu sociálně-terapeutického postupu. Ten pak může zahrnovat poradenství (výchovné, rodinné, rozvodové a porozvodové, sociálně-právní), primární, sekundární a terciární prevenci, krizovou intervenci, spolupráci s dalšími osobami, které hrají důležitou roli v životě klienta (s trenérem, učitelem, kamarádem, lékařem,...), zapojení jiných odborníků do spolupráce, různé formy rehabilitace – zejména sociální (zajištění sociálních služeb, materiálního zabezpečení atd.), rodinnou (podpora, náprava nebo obnova rodinných vztahů) i volnočasovou (zaměření na zájmové, sportovní a kulturní vyžití atd.), a sociálně-terapeutickou práci (zaměřenou především na podporu rodiny, získání realistického náhledu na možnost úpravy obtíží, nalezení zdrojů rodiny k jejich řešení, na adaptaci rodiny na nové podmínky apod.), to vše například v rámci probíhající sanace rodiny či resocializace některého z jejích členů.²¹⁶

5.3.4. Sanace rodiny jako podpůrná pomoc rodinám s dětmi

Sanace rodiny je soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychický vývoj je ohrožen. Důsledkem neřešené nebo akutní situace ohrožení dítěte může být jeho umístění mimo rodinu. Základním principem sanace rodiny je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace rodiny je předcházet,

²¹⁴ ZAKOUŘILOVÁ, Eva. Sociální terapie rodin. *Sociální služby*, 2017, roč. 19, č. 4, s. 22.

²¹⁵ Srov. tamtéž, s. 22.

²¹⁶ Tamtéž, s. 22.

zmírnit nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout rodičům i dítěti pomoc a podporu k zachování rodiny jako celku.²¹⁷

Naplnění cíle sanace rodiny záleží na řadě faktorů, jejichž vzájemné působení ovlivňuje míru ohrožení dítěte v rodině i pravděpodobnost úspěšnosti posílení zdravých funkcí rodiny.²¹⁸ V rámci sanace rodiny se sestavuje tzv. sanační plán, v rámci něhož se berou v potaz rizikové faktory v rodině, jako je například dlouhodobá nezaměstnanost rodičů, zneužívání návykových látek, těžkosti s hospodařením apod. Dále se bere v potaz rizikové prostředí, například, zda rodina žije v sociálně vyloučené lokalitě a rovněž aktuální sociální situace rodiny.²¹⁹

Jedním ze základních znaků sanace rodiny je realizace případových konferencí. Případová konference je společné setkání pomáhajících pracovníků, kteří hledají a navrhnou optimální řešení konkrétní situace rodiny.²²⁰ Případová konference se svolává za účasti odborníků spolupracujících s rodinou. Multidisciplinární tým odborníků může rodičům ohrožených dětí efektivně pomoci, aby ze sebe vydali to nejlepší, co v nich je, a dokázali to využít pro své dítě a pro zlepšení své sociální situace.²²¹

5.4. Sociální práce s rizikovou mládeží v rámci sociálně-právní ochrany dětí

Sociálně-právní ochranou dětí se rozumí zejména ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny nebo zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině.²²² Jedním ze základních principů sociálně-právní ochrany dětí je předcházení vzniku problémů nebo jejich narůstání, jde-li o výchovu dítěte a péči o ně, a právě proto má v tomto směru velmi významnou úlohu preventivní a poradenská činnost.²²³

²¹⁷ Srov. BECHYŇOVÁ, Věra. Co je sanace rodiny. In: BECHYŇOVÁ, V. et al. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008, s. 18.

²¹⁸ Tamtéž, s. 19.

²¹⁹ Srov. tamtéž, s. 19 – 20.

²²⁰ BECHYŇOVÁ, Věra. Případové konference. In: BECHYŇOVÁ, V. et al. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008, s. 89.

²²¹ Tamtéž, s. 90.

²²² Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²²³ NOVOTNÁ, Věra et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. Olomouc: Anag, 2016, s. 58.

Sociálně-právní ochrana dětí se zaměřuje zejména na děti, které mimo jiné vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, žijí se prostitutí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnácti let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky podle zákona upravujícího přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití.²²⁴

Péče o tyto děti je obecním úřadem obce s rozšířenou působností zabezpečována prostřednictvím sociální kurately pro děti a mládež. Sociální kuratela spočívá v provádění opatření směřujících k odstranění, zmírnění nebo zamezení prohlubování anebo opakování poruch psychického, fyzického a sociálního vývoje dítěte.²²⁵ Zákon mimo jiné ukládá obecním úřadům pracovat s rodiči dětí i dětmi tak, aby se u dětí například neprohlubovalo problémové chování a aby jejich chování nebylo důvodem k přijímání výchovných opatření či podávání návrhů k soudu na uložení některého z výchovných opatření.²²⁶

5.4.1. Sociální kuratela pro děti a mládež

Na rozvoj kriminality a dalších sociálně patologických jevů má bezpochyby vliv na to, jak děti využívají svůj volný čas. V některých případech vzhledem k zaměstnanosti obou rodičů zůstávají mnohé děti po část dne bez dohledu a jakékoliv kontroly. Tato situace je nejvíc patrná na sídlištích a dalších hustě osídlených lokalitách, kde se skupiny dětí toulají a z nudy ničí majetek, scházejí se v bytech nebo jiných prostorách, kde experimentují s drogami nebo v sexuální oblasti. Není ojedinělé, že se zapojují do různých sekt, extremistických hnutí a že samy nebo ve skupinách páchají provinění nebo přestupky nebo se stávají oběťmi trestných činů. Proto zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ukládá povinnost takové děti vyhledávat a chránit různými způsoby prevence. Obecní úřad s rozšířenou působností (orgán sociálně-právní ochrany dětí) proto přijímá v oblastech možného ohrožení dětí a mladistvých taková opatření, aby k ohrožení a narušení dětí nedocházelo, a pokud k tomu dojde, pracovat s dětmi a jejich rodiči nebo osobami odpovědnými za jejich výchovu tak, aby se předešlo dalším nepříznivým důsledkům a učinila vhodná náprava.²²⁷

²²⁴ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²²⁵ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²²⁶ Srov. NOVOTNÁ, Věra et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. Olomouc: Anag, 2016, s. 58 – 59.

²²⁷ NOVOTNÁ, Věra et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. Olomouc: Anag, 2016, s. 229 – 230.

Sociální kuratelu vykonává kurátor pro děti a mládež, který je zaměstnancem obce s rozšířenou působností zařazeným do obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Sociální kuratela se zaměřuje zejména na analyzování situace v oblasti sociálně patologických jevů u dětí a mládeže a navrhování preventivních opatření. Kurátor pro děti a mládež se dále účastní přestupkového řízení vedené proti mladistvému v souladu se zákonem o přestupcích nebo v trestním řízení vedeném proti mladistvému a řízení o činech jinak trestných u dětí mladších 15 let. Kurátor pro děti a mládež rovněž spolupracuje s Probační a mediační službou, a to zejména při zjišťování poměrů mladistvého pro účely trestního řízení a u dětí mladších 15 let pro účely řízení o činech jinak trestných. Dále navštěvuje děti s nařízenou ústavní výchovou z důvodu závažných výchovných problémů, děti s uloženou ochranou výchovou, děti vzatých do vazby a ve výkonu trestního opatření odnětí svobody a provádí rovněž návštěvu rodičů takových dětí.²²⁸

5.4.2. Trestní řízení u dětí a mladistvých

V rámci trestního řízení u osob mladších 18 let se rozlišuje, zda bylo protiprávní jednání spácháno před 15. rokem věku dítěte, nebo až po 15. roce věku dítěte. Osoby ve věku 15 – 18 let se označují jako mladiství. Ze zákona jsou již trestně odpovědní. Osoby mladší 15 let trestně odpovědní nejsou.²²⁹

Pokud se dítě mladší 15 let dopustí činu jinak trestného a skončí před soudem pro mládež, pak učiní soud pro mládež opatření potřebná k jeho nápravě (výchovná opatření). Při ukládání opatření dítěti mladší 15 let soud pro mládež vždy dbá na výchovné působení na dítě a sleduje i preventivní účinek opatření.²³⁰ Takovými opatřeními je například výchovná povinnost, výchovné omezení, napomenutí s výstrahou, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče, dohled probačního úředníka, ochranná výchova nebo ochranné léčení nebo upuštění od uložení opatření, dospěje-li soud, že projednání před soudem postačuje.²³¹ Soud je povinen volit taková opatření, která pomohou eliminovat nebo alespoň omezit působení negativních vlivů na dítě mladší 15 let a přispějí k zajištění řádného života a snahy po nápravě. Soud by

²²⁸ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²²⁹ Srov. VETEŠKA, Jaroslav et al. *Psychologie kriminálního chování*. Praha: Grada, 2020, s. 30.

²³⁰ KRZYSZTYNIAK, Katarzyna. *Základní otázky odpovědnosti mládeže*. *Právo a rodina*, 2019, roč. 21, s. 34.

²³¹ Srov. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění platném k 16. 12. 2019.

měl přihlídnout zejména k faktu, že tyto osoby, které nemají životní zkušenosti, jsou silně ovlivňovány svým sociálním prostředím a procházejí značnými změnami své osobnosti, které ještě nemusí být skončeny.²³²

Mladistvým, tedy osobám starších 15 let, v případě, že trestní věc je projednávána před soudem pro mládež, lze uložit vedle výchovných opatření, rovněž ochranné opatření a trestní opatření. Druhy trestních opatření jsou například obecně prospěšné práce, peněžité opatření, zákaz činnosti, domácí vězení, odnětí svobody podmíněně odložené nebo odnětí svobody nepodmíněně. Soud může rovněž upustit od uložení trestního opatření.²³³

Kromě věku je pro posouzení trestní odpovědnosti nutné posoudit i to, zda mladistvý dosáhl v době spáchání činu takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání.²³⁴

5.4.3. Provázení dětí a mladistvých trestním řízením v rámci sociální kurately pro děti a mládež

Při práci s delikventní mládeží je nutné získat o dítěti či mladistvém komplexní informace, neboť jedině tak lze navrhnout a uplatnit nejvhodnější postup řešení, například uložení určitého výchovného opatření. Klíčem pro užití alternativních sankcí je součinnost všech zúčastněných složek a subjektů orgánů činných v trestních řízeních, jako je státní zastupitelství, soud, Policie ČR, i dalších institucí jako je například orgán sociálně-právní ochrany dětí.²³⁵

V trestním řízení u dětí a mladistvých je jedním z důkazů zpráva o poměrech dětí a mladistvých. Tuto zprávu pro orgány činné v trestním řízení vyhotovuje příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí. Zpráva se zaměřuje na osobní, rodinné a sociální poměry dětí a mladistvých a rovněž na aktuální životní situaci.²³⁶

²³² KRZYSZTYNIAK, Katarzyna. Základní otázky odpovědnosti mládeže. *Právo a rodina*, 2019, roč. 21, s. 34.

²³³ Srov. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění platném k 16. 12. 2019.

²³⁴ KRZYSZTYNIAK, Katarzyna. Základní otázky odpovědnosti mládeže. *Právo a rodina*, 2019, roč. 21, s. 35.

²³⁵ NERUDOVA, Marcela. Práce s mladistvými a nezletilými. In: ŠTERN, P. et al. *Probace a mediace*. Praha: Portál, 2010, s. 139.

²³⁶ Srov. Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění platném k 16. 12. 2019.

Nyní budu vycházet z vlastní profesní zkušenosti z pozice kurátora pro děti a mládež v rámci činnosti sociálně-právní ochrany dětí. V praxi to vypadá tak, že Policie ČR oznámí orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), že se konkrétní dítě nebo mladistvý dopustilo protiprávního jednání, popřípadě je prověřováno, že se dopustilo z nezákonného jednání. Policie ČR si dítě vyslechne za účasti pracovníka OSPOD, který v rámci výslechu dohlíží zejména na to, aby výslech proběhl v souladu s právními i etickými předpisy, tedy aby byla dostatečně hájena práva dítěte, ale rovněž na to, aby dítě výslech zbytečně nestresoval a dítě porozumělo kladeným otázkám. V případě, že se dítě nebo mladistvý k protiprávnímu jednání dozná, pracovník OSPOD provede s dítětem výchovný pohovor, v rámci něhož je dítě nebo mladistvý poučeno o protiprávnosti svého jednání.

Policie ČR si od orgánu sociálně-právní ochrany dětí v rámci prověřování trestného činu nebo činu jinak trestného vyžádá zprávu o poměrech dítěte a OSPOD začne s rodinou i dítětem pracovat. Pracovník OSPOD zmapuje situaci dítěte a jeho rodiny na základě vyhodnocení situace na straně dítěte a rodiny, které rozvedu v další kapitole. V rámci vyhodnocení pracovník OSPOD zjišťuje, jaké byly příčiny protiprávního jednání nezletilého dítěte, jak se k protiprávnímu jednání staví, jaký má prospěch a chování ve škole, jak respektuje výchovné autority, z jakého rodinného prostředí pochází a jak tráví svůj volný čas. V případě, že v rámci vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny vzejde, že je dítě ohroženo například tím, že se dopouští opakovaného protiprávního jednání, zanedbává školní docházku, má poruchy chování, nerespektuje výchovné autority nebo vyrůstá v nepodnětném, popřípadě v konfliktním rodinném prostředí, pak je intervence v rámci sociální práce taková, že OSPOD například svolává případové konference, spolupracuje s jinými subjekty (např. sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi, nízkoprahovými kluby pro děti a mládež, se školami, psychology, etopedy apod.). V případě, že se situace na straně dítěte přes intervenci nelepší, rodiče nespolupracují, dítě například navíc utíká z domova, pak zpravidla OSPOD dává podnět k místně příslušnému soudu na zahájení řízení o výchovném opatření, kterými jsou například napomenutí, dohled nad výchovou dítěte nebo nařízení ústavní výchovy na základě zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí.

Kurátor pro děti a mládež se vždy snaží v rámci své činnosti působit na rodinu a děti tak, aby k protiprávnímu jednání dětí a mladistvých nedocházelo a rizikové chování na straně dětí a mladistvých se neprohlubovalo. S dětmi a mladistvými vede výchovné pohovory, v případě dlouhodobých problémů vypracovává ve spolupráci s dítětem a rodiči, popřípadě osobami zodpovědnými za výchovu dítěte, individuální plán ochrany dítěte, spolupracuje se

školy a jinými institucemi zabývajícími se dětmi a mládeží nebo svolává případové konference.

5.5. Nástroje prevence sociálně patologických jevů v rámci sociálně-právní ochrany dětí

5.5.1. Vyhodnocení situace na straně dítěte a rodiny

V případě, že rodina řádně neplní svou funkci ve vztahu k dětem, je-li například dysfunkční či afunkční, tak je základem pro práci s rodinou najít příčinu poruchy rodiny a hledat takové možnosti a nástroje řešení, aby byla učiněna náprava či odstranění poruchy rodiny. Jedním z kroků bývá správná diagnóza rodinné poruchy a jedním z nástrojů může být dotazník funkčnosti rodiny, což je diagnostická metoda na hodnocení socializačně-výchovnou funkci v návaznosti na ostatní funkce. V rámci dotazníku funkčnosti rodiny se hodnotí několik kritérií, jako je například složení rodiny, stabilita rodiny, sociálně-ekonomická situace rodiny, osobnost rodičů, sourozenecké vazby, osobnost dítěte, zájem nebo celková péče o dítě. Na základě vyhodnocení se pak určí, zda se jedná o funkční, problémovou, dysfunkční nebo afunkční rodinu a v návaznosti na to se pak s rodinou pracuje.²³⁷ Funkčnost rodiny ve vztahu k dítěti je chápána jako její schopnost plnit v daném čase alespoň ty nejdůležitější funkce, mající zajišťovat dobrý stav a vývoj dítěte, jeho postupné začlenění do společnosti při respektování jeho genetické výbavy i struktur, vrozených a získaných vlastností.²³⁸

V průběhu první intervence v rodině, která proběhne na základě určitého podnětu z některé instituce (škola, lékař, policie, popř. jiný oznamovatel), pracovník zmapuje a vyhodnotí situaci na straně rodiny a dítěte. Při prvních kontaktech pracovník zpravidla zjišťuje, s jakými institucemi rodina pracuje, jaký mají vztah mezi sebou členové domácnosti a jaká je celková péče o dítě. Po prvním kontaktu a navázání důvěry pracovníka s rodinou se definují cíle, na kterých je třeba pracovat a práce na těchto cílech by měla vést k obnově narušených funkcí rodiny.²³⁹

Vyhodnocování situace dítěte a jeho rodiny je jeden z předních nástrojů v rámci sociálně-právní ochrany dítěte, kterou zpravidla vykonává obecní úřad s rozšířenou

²³⁷ Srov. DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 25 -31.

²³⁸ DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 88.

²³⁹ Srov. MATOUŠEK, Oldřich. Sociální práce s mnohaproblémovými rodinami. In: MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2010, s. 79 - 81

působností. Ten je povinen zejména sledovat nepříznivé vlivy působící na děti a zjišťovat příčiny jejich vzniku a činit taková opatření, která povedou k omezování nepříznivých vlivů na děti. Obecní úřad s rozšířenou působností (OSPOD) pravidelně vyhodnocuje situaci dítěte a jeho rodiny, a to z hlediska posouzení, zda se jedná o ohrožené dítě (např. dopouští-li se protiprávního jednání) a na základě vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny rovněž vypracovává individuální plán ochrany dítěte.²⁴⁰

Vyhodnocování situace dítěte a jeho rodiny vychází z individuálního přístupu k dítěti a provádí se na základě:²⁴¹

a) vyhodnocování situace dítěte, které zahrnuje:

- zjištění míry ohrožení práv a zájmů dítěte,
- vymezení sociálních, zdravotních nebo jiných rizik, kterým je dítě vystaveno,
- posouzení úrovně tělesného a duševního vývoje dítěte s ohledem na věk dítěte,
- zhodnocení průběhu vzdělávání dítěte a předpokladů k dalšímu vzdělávání,
- určení a posouzení individuálních potřeb a zájmů dítěte,
- vymezení vlastností a určení schopností dítěte, popřípadě předpokladů k jejich získání,
- zjištění a zohlednění názoru a přání dítěte s ohledem k věku dítěte a rozumové vyspělosti,
- další skutečnosti nezbytné pro hodnocení situace dítěte v konkrétním případě.

b) vyhodnocování situace rodiny, které zahrnuje:

- analýzu situace rodiny a rodinného prostředí,
- analýzu příčin v rodině,
- zhodnocení vztahu rodiče a dítěte,
- určení potřeb rodiny,
- určení možností rodiny, především vztahových, ekonomických a sociálních,
- určení výchovných kompetencí a předpokladů rodičů k výchově dítěte a zhodnocení možných rizik ve výchově dítěte,
- posouzení materiálních a finančních podmínek života rodiny,
- další skutečnosti nezbytné pro hodnocení situace rodiny v konkrétním případě.

²⁴⁰ Srov. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²⁴¹ Vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

5.5.2. Individuální plán ochrany dítěte

U dětí, které vedou zahálčivý život, spočívající zejména v tom, že se například dopouští protiprávního jednání, se vypracovává individuální plán ochrany dítěte, který vymezuje příčiny ohrožení dítěte a stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte, k poskytnutí pomoci rodině ohroženého dítěte a k posílení funkcí rodiny a stanoví časový plán pro provádění těchto opatření, a to ve spolupráci s rodiči nebo jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte, dítětem a odborníky, kteří se podílejí na řešení problému dítěte a jeho rodiny.²⁴²

Individuální plán ochrany dítěte je proměnlivým dokumentem, který reflektuje poměry na straně dítěte a rodiny. V rámci plánu je velmi konkrétně popsán postup, jak bude v rámci sociální práce postupováno, aby se rizikové faktory, jež se objevují u dítěte či rodiny, minimalizovaly, nejlépe eliminovaly, a podařilo se dosáhnout optimálního cíle, aby dítě nebylo již nadále ohroženo. Účelem plánu je především sjednotit základní rámec práce s ohroženým dítětem a rodinou a zpřehlednění a jasné nasměrování práce s dítětem a rodinou.²⁴³

Spolupráce s dalšími subjekty, ať již odborníky (lékaři, učiteli, specialisty), úřady, poskytovateli sociálních služeb, zástupci samosprávy nebo rodiči, je předpokladem efektivní případové práce s ohroženým dítětem a jeho rodinou. Spolupráce se vztahuje ke všem fázím práce s dítětem a rodinou – od vyhledávání ohrožených dětí přes vyhodnocování a sestavování individuálního plánu ochrany dítěte až po jeho realizaci.²⁴⁴

Individuální plán ochrany dítěte obsahuje:²⁴⁵

- popis příčin ohrožení dítěte a důvody zahájení sociálně-právní ochrany,
- cíle navržených opatření, prostředky k jejich dosažení a ukazatele účinnosti jednotlivých opatření,
- rozsah navržených opatření nezbytných k ochraně dítěte a poskytnuté pomoci rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte,
- způsob naplňování navržených opatření, práv a zájmů dítěte v rozsahu sociálně-právní ochrany,

²⁴² Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

²⁴³ Srov. *Vyhodnocování situace dítěte a rodiny a tvorby individuálního plánu ochrany dítěte*. Praha: MPSV, 2015, s. 83 – 85.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 101.

²⁴⁵ Vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

- metody práce s rodinou a rozsah intervencí a pomoci rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte při péči o dítě a při jeho výchově, které zahrnují:
 - posílení úlohy a funkce rodiny,
 - rozvíjení pečovatelských a výchovných schopností rodiny,
 - pomoc při sociálním začleňování rodiny,
 - poskytování pomoci dětem umístěným v náhradní rodinné péči a jejich rodinám, poskytování pomoci pečujícím a osobám v evidenci,
 - posílení kompetencí rodiny v oblasti vzdělávání, přípravy na vyučování a motivace ke vzdělávání,
- postup spolupráce orgánu sociálně-právní ochrany s ostatními orgány veřejné moci a dalšími fyzickými osobami a právními osobami zapojenými do řešení situace dítěte,
- rozsah spolupráce rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte s orgány sociálně-právní ochrany a dalšími fyzickými osobami, právními osobami a orgány veřejné moci zapojenými do řešení situace dítěte,
- časový plán pro provádění konkrétních opatření sociálně-právní ochrany,
- způsob hodnocení a ověřování plnění navržených opatření nezbytných k ochraně dítěte ze strany rodičů, jiných osob odpovědných za výchovu dítěte, orgánů sociálně-právní ochrany a dalších fyzických osob, právnických osob a orgánů veřejné moci zapojených do řešení situace dítěte, a návrh dalších potřebných opatření nezbytných k ochraně dítěte,
- plán vzdělávání dítěte a plán přípravy na budoucí povolání a osamostatňování se,
- plán přípravy blížícího se výstupu dítěte z náhradní rodinné péče,
- způsob sledování fungování rodiny po ukončení práce s rodinou.

Formou intervence a pomoci při péči o dítě a jeho výchově ve vztahu k metodám práce s rodinou a rozsahu intervencí se rozumí:²⁴⁶

- konzultace a odborné poradenství,
- terapie a mediace,
- zprostředkování odborných služeb pro rodiny s dětmi,
- právní pomoc,

²⁴⁶ Vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

- poskytování podpory dětem,
- poskytování pomoci rodinám při zlepšování jejich životní situace, včetně získávání dovedností pro řádné vedení domácnosti,
- poskytování pomoci rodinám při řešení sociálních nebo psychických problémů,
- poskytování pomoci rodinám při řešení výchovných problémů s dětmi,
- podpora společenských aktivit rodiny.

Závěr

Diplomová práce se zabývala psychologickými aspekty kriminality mládeže a kladla si za cíl objasnit příčiny kriminálního chování mládeže a rovněž jak lze takovému chování předcházet prostřednictvím sociální práce. Domnívám se, že cíl diplomové práce byl splněn. Pomocí odborných zdrojů jsem definoval jako hlavní příčinu kriminálního chování mládeže rodinu vykazující sociálně patologické jevy a rovněž jsem nastínil možnosti řešení, jak efektivně pracovat s rizikovou mládeží a rodinou v rámci sociální práce.

K cíli diplomové práce jsem postupoval tak, že nejprve jsem pomocí odborných zdrojů vymezil mládež, zejména z hlediska věku, charakterizoval adolescenci a následně popsal i socializaci v období adolescence. Právě socializace je stěžejním faktorem pro zdárný vývoj jedince, především z hlediska získání hodnot a norem, jejichž dodržování je určující pro řádný život ve společnosti. V rámci kapitoly jsem rovněž zmínil činitele socializace, přičemž primárním činitelem socializace je rodina, která hraje klíčovou roli při případném rozvoji rizikového chování v případě, když řádně neplní svou roli. Dalším činitelem socializace je škola a vrstevnická skupina. Právě škola může být pozitivním faktorem při prevenci rizikového chování, v případě, když na to rodina nestačí. Rizikovým a nežádoucím projevům chování v období adolescence jsem se zaměřil ve třetí kapitole. Nežádoucí projevy chování mohou predikovat delikvenci nebo kriminalitu mládeže. Vliv rodiny se odráží i v rámci morálního vývoje dětí a mladistvých a záleží právě na rodině, jakým způsobem se bude zabývat morální výchovou. Tam, kde není podporován mravní vývoj, pak dochází k rozvoji delikventního a kriminálního chování.

Kriminalitou mládeže jsem se více věnoval ve čtvrté kapitole, v rámci níž jsem popsal, že kriminalita je do značné míry sociálně podmíněná. Tím se potvrzuje, že velký vliv na rozvoj kriminálního chování má prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá. Kriminalita mládeže je především důsledek poruchy socializace a její hlavní příčinou je vliv dysfunkční rodiny a rodinného prostředí. Tím, že jsem pomocí odborných zdrojů, podpořenou vybranou teorií kriminálního chování, popsal jako jednu z hlavních příčin kriminality mládeže rodinu, v poslední kapitole jsem se věnoval sociální práci, a to v kontextu prevence sociálně patologických jevů, tedy i prevencí kriminality mládeže. V poslední kapitole jsem rovněž zmínil trestní řízení u dětí a mladistvých, a to zejména z pohledu jejich provázení v rámci sociální kurately pro děti a mládež, abych mimo jiné poukázal na to, že ani trestní právo ve vztahu k mládeži není pouze o represii a sankcích, nýbrž také o preventivním působení.

Děti a dospívající, kterým se nedostává řádné péče, nebo pocházejí z nepodnětného rodinného prostředí, jsou mnohem více vystaveni tomu, že se budou dopouštět kriminálního chování, než děti a dospívající, které vyrůstají ve funkční rodině a dostává se jim adekvátní výchovy a péče. Proto je třeba, aby díky sociální práci byla rodina dostatečně podpořena, a to zejména dostatečnou sítí sociálních služeb, které se věnují ohrožené mládeži a rodinám a také ze strany dalších státních orgánů, ať už orgánu sociálně-právní ochrany dětí, škol, lékařů, a nebo orgánů činných v trestním řízení. Vyspělá a civilizovaná společnost je charakteristická nejen podle toho, jak se dokáže postarat o své nejslabší členy, ale také podle toho, do jaké míry se snaží pracovat se skupinami, které jsou ohrožené sociálně patologickými jevy a napomoci tak tomu, aby nedocházelo k rozvoji těchto jevů. Proto je i ve veřejném zájmu zabývat se ohroženou mládeží. A to je výzva především pro sociální práci.

Ačkoliv je sociální práce široký obor přesahující do jiných disciplín, tak aby byla sociální práce efektivní, je třeba definovat příčiny sociálního problému a na základě toho s danou cílovou skupinou pracovat. Diplomovou prací jsem chtěl mimo jiné poukázat na to, že je třeba hledat příčinu sociálního problému u jedince pomocí i dalších oborů. Vzhledem k tomu, že se profesně věnuji práci s rizikovou mládeží, díky diplomové práci jsem si prohloubil znalosti potřebné pro výkon své profese. Díky tomu jsem si uvědomil, jak je důležité opřít se o odbornou literaturu a teorie a metody sociální práce a hledat možnosti řešení, jak efektivně pomoci ohroženým dětem a mladistvým, aby se u nich rizikové chování dále neprohlubovalo.

Kriminalita mládeže je fenomén, kterému se dostává pozornosti jak ze strany státních orgánů, tak rovněž ze strany občanského sektoru. Například implementací právních předpisů zabývajících se mládeží, zmínit můžeme zákon o soudnictví ve věcech mládeže, ale také rozvojem sociální práce. Jedním z funkčních nástrojů, které jsem v diplomové práci rovněž zmínil, je systém včasné intervence, který propojuje odborníky napříč obory při práci s ohroženou mládeží a rodinou.

Rodina je místem, ve kterém dochází k rozvoji osobnosti a identity jedince, má zásadní vliv na psychický vývoj dětí a dospívajících. Právě díky rodině se učíme společenským normám a v rodině rovněž dochází k rozvoji svědomí, díky kterému získáváme určitou sebereflexi nad naším vlastním jednáním. Ovšem v případě, když rodina neplní řádně svou roli jako výchovná instituce nebo jako stabilní a podnětné prostředí v péči o děti, pak je zde riziko, že děti i dospívající budou vystaveni sociálně patologickým jevům. Právě rodina hraje zásadní roli při rozvoji delikventního a kriminálního chování mládeže. Vedle rodiny je

to pak v menší míře skupina vrstevníků, zvláště, je-li dítě nebo dospívající členem určité subkultury.

Pokud je jedna z hlavních příčin kriminality mládeže dysfunkční nebo afunkční rodina, pak je třeba zaměřit svou pozornost právě k ní. Sociální práce disponuje nástroji, jak efektivně pracovat s rodinou, aby nedocházelo k rozvoji kriminality mládeže. Je zapotřebí citlivý přístup a samozřejmě i spolupráce s ostatními subjekty. Rozsah intervence v rodině závisí na vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny. V poslední kapitole jsem se věnoval vyhodnocení dítěte a jeho rodiny a individuálnímu plánu ochrany dítěte. Tyto nástroje jsou používány v rámci sociálně-právní ochrany dětí a napomáhají například tomu, aby se děti a dospívající nedopouštěli protiprávního jednání. Cílem rozhodně není trestat mladé lidi, ale naopak jim prostřednictvím sociální práce pomoci, ukázat jim cestu a podpořit je. Dále je třeba zaměřit se i na sanaci rodiny, neboť pokud se ukázalo, že rodina a rodinné prostředí může být hlavní příčinou kriminality mládeže, měla by jí být věnována pozornost. Efektivní nástroj, jak jí pomoci a detekovat v ní problémy, které by nasvědčovaly rozvoji delikvence u dětí a mladistvých, je její sanace. Důležitou součástí sociální práce s rodinou a rizikovou mládeží je spolupráce jednotlivých subjektů, a to například prostřednictvím případových konferencí. V současné době i zákon o soudnictví ve věcech mládeže, na který jsem v diplomové práci rovněž poukázal, bere v potaz preventivní působení na děti a mladistvé v rámci trestního řízení.

Pokud se zaměříme na různé obory pracující s rizikovou mládeží, můžeme říct, že společnost se kriminalitě mládeže věnuje. Prevencí nežádoucího chování se zabývají nejen školy, ale i sociální služby, orgány sociálně-právní ochrany dětí nebo orgány činné v trestním řízení. Sociální práce se intenzivně zabývá kriminalitou mládeže a rovněž i jejími příčinami. Diplomová práce poukázala rovněž na to, že kriminalitou mládeže se nezabývá jen jeden obor, ale je to jev, pro jehož plné pochopení potřebujeme i další obory, pro které může být i tato diplomová práce inspirací. Napadají mě například právní vědy zabývající se restorativní justicí, jejímž smyslem není trestání pachatelů, ale napomoci jim převzít odpovědnost za své činy a umožnit jim, aby pro společnost vykonali něco dobrého a být tak jejími platnými členy.

Seznam použitých zdrojů

ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989, ISBN 80-7038-044-6.

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994, ISBN 80-7113-111-3.

BECKER, Christina. *Jádro věci: Individuace jako etický proces*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2007, ISBN 978-80-80-903715-8-3.

BECHYŇOVÁ, Věra. Co je sanace rodiny. In: BECHYŇOVÁ, V. et al. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-392-5.

BECHYŇOVÁ, Věra. Případové konference. In: BECHYŇOVÁ, V. et al. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-392-5.

BLAŽEK, Petr et. al. *Delikvence. Analýza produktů činnosti delikventní subkultury jako diagnostický nástroj a resocializační nástroj*. Praha: Grada, 2019, ISBN 978-80-271-2013-0.

BRUMOVSKÁ, Tereza a Gabriela Seidlová Málková. Mentoring a mentoringové intervence pro děti a dospívající. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

BŘICHÁČEK, Václav. Maladaptované děti a mladiství. In: DUNOVSKÝ, J et al. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, ISBN 80-7169-254-9.

BŘICHÁČEK, Václav. Zdraví jako biosociální jev. In: DUNOVSKÝ, J. et al. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, ISBN 80-7169-254-9.

Čl. 1 sdělení č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte, ve znění platném k 1. 8. 2017.

Definition of Social Work. [online] [cit. 2021-01-30] Dostupné na WWW: <<https://www.humanservicesedu.org/definition-social-work/>>.

- DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, ISBN 80-040-86.
- DUNOVSKÝ, Jiří a Kovařík, Jiří. Rodina. In: DUNOVSKÝ, J et. al.. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999, ISBN 80-7169-254-9.
- FISCHER, Slavomil a Škoda, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009, ISBN 978-80-247-2781-3.
- GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, ISBN 80-7203-124-4.
- GUYOT, J. a Diagnone. Youth as Social Category and Construction. 2011. [online] [cit. 2020-11-28] Dostupné na WWW: <<https://www.sfcg.org/programmes/childrenandyouth/pdf/WNCAC%20handout%20DEFINING%20YOUTH.pdf>>.
- HAMANOVÁ, Jana a Csémy, Ladislav. Syndrom rizikového chování v dospívání – teoretické předpoklady a souvislosti. In: KABÍČEK, P. et al. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: TRITON, 2014, ISBN 978-80-7387-793-4.
- HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997, ISBN 80-7178-154-1.
- HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Praha: SLON, 2001, ISBN 80-85850-68-0.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001, ISBN 978-80-7367-269-0.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologie zločinu*. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-262-0026-0.
- JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: TRITON, 2003, ISBN 80-7254-329-6.
- JEDLIČKA, Richard. Jak rozumět pojmům „norma“ a „normalita“. In: JEDLIČKA, R. et al. *Poruchy socializace u dětí a dospívajících*. Praha: Grada, 2015, ISBN 978-80-247-5447-5.

KAPLÁNEK, Michal. Mládež. In: MARTINEK, M. et al. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: JABOK, 2008, ISBN 978-80-904137-2-6.

KAPPL, Miroslav. Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

KASAL, Josef. Riziková mládež. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

KOŤA, Jaroslav. Přehled teorií sociálních deviací. In: *Poruchy socializace u dětí a dospělých*. Praha: Grada, 2015, ISBN 978-80-247-5447-5.

KOŤA, Jaroslav. Socializace. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, ISBN 80-7312-038-0.

KOŤA, Jaroslav. Sociální deviace a společenský řád. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, ISBN 80-7312-038-0.

KOŤA, Jaroslav. Sociální deviace a společenský řád. In: JEDLIČKA, R. et al. *Děti mládež v obtížných životních situacích*. Praha: Themis, 2004, ISBN 80-7312-038-0.

KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing, 1995, ISBN 80-7187-022-6.

KRZYSZTYNIAK, Katarzyna. Základní otázky odpovědnosti mládeže. *Právo a rodina*. 2019, roč. 21, č. 7-8, ISSN 1212-866X.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál, 2015, ISBN 973-80-262-0978-2.

KVINTOVÁ, Jana. Poruchy chování In: PUGNEROVÁ, M. et al. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada, 2016, ISBN 978-80-247-5452-9.

KVINTOVÁ, Jana. Vymezení normality a abnormality. In: PUGNEROVÁ, M. et al. *Přehled poruch psychického vývoje*. Praha: Grada, 2016, ISBN 978-80-247-5452-9.

LANGMEIER, Josef a Krejčířová, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006, ISBN 978-80-247-1284-0.

LETMAN, S. et al. Reducing Juvenile Delinquency. *Journal of Global Intelligence and Policy*, vol. 5, No. 6, p. 22 – 26.

LEVICKÁ, Jana. *Métody sociálnej práce*. Trnava: Trnavská univerzita, 2003, ISBN 80-89074-38-3.

LORENC, Jan. Krizová intervence u dospívajících. In: VODÁČKOVÁ, D. et al. *Krizová intervence*. Praha: Portál, 2007, ISBN 978-80-7367-342-0.

LOVAŠ, Ladislav. Človek a zákon: Sociálne normy, sociálna spravodlivosť a psychológia práva. In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociálná psychologie I*. Praha: Portál, 1998, ISBN 80-7178-269-6.

MACEK, Petr a Bernardová, Eva. Teorie adolescence. In: MATOUŠEK, O. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

MACEK, Petr. *Adolescence*. Praha: Portál, 1999, ISBN 80-7178-348-X.

MATOUŠEK, Oldřich a Matoušková, Andrea. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2011, ISBN 978-80-262-1154-9. ISBN 978-80-7367-825-8.

MATOUŠEK, Oldřich. Práce s dětmi a s rodinou. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha, 2003, ISBN 978-80-262-0213-4.

MATOUŠEK, Oldřich. Prevence sociálního selhání. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

MATOUŠEK, Oldřich. Rodina ohrožující dítě. In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*. Praha: Portál, 2014, ISBN 978-80-262-0697-2.

MATOUŠEK, Oldřich. Rodina s rizikovým dítětem. In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*. Praha: Portál, 2014, ISBN 978-80-262-0697-2.

MATOUŠEK, Oldřich. Sociální práce s mnohaproblémovými rodinami. In: MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-818-0.

MATOUŠEK, Oldřich. Sociální práce s rizikovou mládeží. In: MATOUŠEK, O. et al. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, ISBN 978-80-7367-818-0.

MATOUŠEK, Oldřich. Úvod: Cíle a úrovně sociální práce. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha, 2003, ISBN 978-80-262-0213-4.

MATZA, D. and Sykes, Gresham M. Juvenile Delinquency and Subterranean Values. *American Sociological Review*. vol. 26, No. 5, p. 712 - 713.

McLEOD, Saul. Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development [online]. In: *Simply Psychology*. 2018. Dostupné na WWW: <<https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html>>.

NAKONEČNÝ, Milan. *Motivace chování*. Praha: Triton, 2014, ISBN 978-80-7387-830-6.

NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2011, ISBN 80-903070-0-0.

NEČASOVÁ, Mirka. Profesní etika. In: MATOUŠEK, O. et al. *Metody a řízení sociální práce*. Portál: Praha, 2003, ISBN 978-80-262-0213-4.

NERUDOVÁ, Marcela. Práce s mladistvými a nezletilými. In: ŠTERN, P. et al. *Probace a mediace*. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-757-2.

NOVOTNÁ, Věra et al. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. Olomouc: Anag, 2016, ISBN 978-80-7554-022-5.

PAZLAROVÁ, Hana. Výchova dětí In: MATOUŠEK, Oldřich et al. *Podpora rodiny*. Praha: Praha, 2014, ISBN 978-80-262-0697-2.

ŘEZÁČ, Jaroslav. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, ISBN 80-85931-48-6.

SAK, Petr a Kolesárová, Karolína. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012, ISBN 978-80-247-3850-5.

SMOLÍK, Jakub. *Subkultury mládeže*. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-2907-7.

SOBOTKOVÁ NIELSEN, Veronika et al. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014, ISBN 978-80-247-4042-3.

SPAEMANN, Robert. *Základní mravní pojmy a postoje*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, ISBN 80-205-0484-2.

Strategie prevence kriminality v ČR na léta 2016 až 2020. [online] [cit. 2021-02-06] Dostupné na WWW: <<https://www.mvcr.cz/clanek/strategie-prevence-kriminality-v-ceske-republice-na-leta-2016-az-2020.aspx>>.

ŠULOVÁ, Lenka. Člověk v rodině In: VÝROST, Jozef et al. *Aplikovaná sociální psychologie I.*, Praha: Portál, 1998, ISBN 80-7178-269-6.

THEINER, Pavel. Poruchy chování u dětí a dospívajících. *Psychiatrie pro praxi*. 2007, č. 2., ISSN 1213-0508.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014, ISBN 978-80-262-0696-5.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN 80-246-1074-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2019, ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁLKOVÁ, Helena. Kriminologické teorie. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

VANÍČKOVÁ Kateřina a Krutílek, Ondřej. Kriminalita dětí roste rychleji než dospělých. *MF Dnes*, ze dne 22. 8. 2020, ISSN 1210-1168.

VEČERKA, Kazimír et al. *Prevence kriminality v teorii a praxi*. Praha: Odbor prevence kriminality MV ČR, 1997, ISBN 80-85821-48-6.

VETEŠKA, Jaroslav a Fischer, Slavomil. *Psychologie kriminálního chování*. Praha: Grada, 2020, ISBN 978-80-271-0731-5.

VRBICKÝ, Jan. Systém včasné intervence. In: MATOUŠEK, O. et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, ISBN 978-80-262-0366-7.

Vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

Vyhodnocování situace dítěte a rodiny a tvorby individuálního plánu ochrany dítěte. Praha: MPSV, 2015, ISBN 978-80-7421-101-0.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění platném k 26. 4. 2020.

Zákon č. 218/2003, Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění platném k 16. 12. 2019.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění platném k 1. 8. 2017.

ZAKOUŘILOVÁ, Eva. Sociální terapie rodin. *Sociální služby*. 2017, roč. 19, č. 4, ISSN 1803-7348.

Život z víry. České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005, ISBN 80-7040-809-X.

Abstrakt

KLEPÁČ, O. *Psychologické aspekty kriminality mládeže*. České Budějovice 2021. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra sociální a charitativní práce. Vedoucí práce D. Urban.

Klíčová slova: mládež, kriminalita mládeže, delikvence, rizikové chování, sociální práce s mládeží, socializace, rodina, mravní vývoj, motivace, adolescence

Diplomová práce se zabývá kriminalitou mládeže a jejími příčinami. Cílem práce je objasnit, jaké jsou příčiny kriminálního chování mládeže a jak lze takovému chování předcházet prostřednictvím sociální práce. Práce obsahuje celkem pět kapitol a začíná vymezením mládeže a charakteristikou adolescence, jejími změnami a identitou. Poté se zabývá socializací a jejími činiteli, které jsou významným faktorem v období adolescence. Další část je věnována rizikovému chování a kriminalitě mládeže. Pozornost je věnována především motivaci kriminálního chování a kriminalitě mládeže z pohledu poruchy socializace. Poslední část je věnována sociální práci v kontextu prevence sociálně patologických jevů a zabývá se především prevencí a nástroji sociální práce s ohledem na kriminalitu mládeže.

Abstract

Psychological aspects of juvenile delinquency

Key words: youth, juvenile delinquency, delinquency, risky behavior, social work with youth, socialization, family, moral development, motivation, adolescence

The diploma thesis deals with juvenile delinquency and its causes. The aim of this work is to clarify what are the causes of juvenile delinquent behavior and how such behavior can be prevented through social work. The work contains a total of five chapters and begins with the definition of youth and the characteristics of adolescence, its changes and identity. Then it deals with socialization and its factors, which are an important factor in adolescence. The next part is devoted to risky behavior and juvenile delinquency. Attention is paid mainly to the motivation of criminal behavior and juvenile delinquency from the point of view of socialization disorders. The last part is devoted to social work in the context of prevention of socially pathological phenomena and deals mainly with prevention and tools of social work with regard to juvenile delinquency.